

«Στόχος μας να φέρουμε γνώση και ελευθερία».

Ο Λ. Στάνχοπ και οι Βρετανοί φιλελεύθεροι
στην επαναστατημένη Ελλάδα

ΣΤΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΑΥΤΟ ΘΑ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΟΥΜΕ να ανασυστήσουμε την εικόνα που διαμορφώνουν οι Βρετανοί φιλελεύθεροι για την Ελληνική Επανάσταση, αλλά και ευρύτερα, για την επαναστατική διαδικασία, εικόνα μέσω της οποίας προσλαμβάνουν και αναπαριστούν το ρόλο του υποκειμένου στην ιστορία. Σ' αυτή την κατεύθυνση, θα περιοριστούμε στις αντιλήψεις που απηχεί το έργο του Λ. Στάνχοπ (L. Stanhope), όπου κυριαρχεί η μέριμνα για την ίδρυση και στερέωση στην επαναστατημένη Ελλάδα νέων θεσμών μιας σύγχρονης, πεφωτισμένης δημοκρατικής πολιτείας. Η επιλογή των εν λόγω μαρτυριών υπαγορεύεται από το γεγονός ότι αναδεικνύουν ένα μάλλον υποτιμημένο κεφάλαιο της νεότερης ελληνικής ιστορίας, εκείνο της συμβολής του Μπένθαμ (J. Bentham) και των Βρετανών ωφελμιστών στη διαμόρφωση του φιλελληνικού κινήματος και της θεσμικής και πολιτικής πραγματικότητας της Ελληνικής Επανάστασης.

Την 3η Μαρτίου του 1823 κυκλοφορεί στην Αγγλία ένα φυλλάδιο δια του οποίου ανακοινώνεται η ίδρυση σωματείου υπό τον τίτλο *Ελληνική Επιτροπή του Λονδίνου*. Είναι η εποχή που ο Τζωρτζ Κάνινγκ (G. Caning), μετά το θάνατο του λόρδου Κάστλερηγ (Castlereagh) το 1822, αναλαμβάνει τα ηνία του υπουργείου Εξωτερικών και η βρετανική κυβέρνηση αναγνωρίζει τους ελληνικούς ναυτικούς αποκλεισμούς —γεγονός που στην ουσία ισοδυναμεί με αναγνώριση των Ελλήνων ως εμπολέμων.¹

Την εποχή εκείνη η στρατιωτική νίκη της απολυταρχίας και η νωπή, ακόμα, μνήμη του ιακωβινισμού έχουν οδηγήσει στην επιβολή αυ-

1. Βλ. Δ. Α. Κόκκινος, *Η Ελληνική Επανάσταση*, τ. 6, Αθήνα 1958, σ. 44-70.

στηρών μέτρων καθολικής αστυνόμευσης. Το φάντασμα του Ναπολέοντα στοίχειωνε ακόμα τη μεταναπολεόντεια Ευρώπη. Στη Βρετανία οι ποικιλώνυμες εταιρείες των ριζοσπαστών αστυνομεύονται, ακόμα και όταν βρίσκονται στα όρια της νομιμότητας. Μέσα σ' αυτό το κλίμα, η δράση της *Ελληνικής Επιτροπής του Λονδίνου*, γνωστής στη βιβλιογραφία ως «Φιλελληνικό Κομιτάτο», ήταν επόμενο να παρακολουθείται στενά από τις αρχές. Οι επικοινωνίες και η αλληλογραφία ελέγχονται, εξ ου και η μέριμνα των εταίρων για την τήρηση μέτρων συνωμοτικότητας.² Ενδεικτικά είναι τα τεκμήρια της παρακολούθησης από τις υπηρεσίες του Μέττερνιχ ολόκληρου του ταξιδιού του λόρδου Βύρωνα, με την ανοχή ή και τη συνδρομή των βρετανικών αρχών στα Επτάνησα.³

Υπό αυτές τις συνθήκες η νόμιμη ίδρυση και δράση μιας εταιρείας υπέρ του ελληνικού αγώνα μοιάζει παράδοξη. Φαίνεται, ωστόσο, ότι η βρετανική κυβέρνηση και ο Κάνιγκ θεώρησαν ότι παρόμοιες, μη επίσημου χαρακτήρα, πρωτοβουλίες ιδιωτών θα μπορούσαν να διευκολύνουν την είσοδο της Βρετανίας στη Μεσόγειο χωρίς να τεθούν σε κίνδυνο οι καλές σχέσεις με την Πύλη και χωρίς να προσβάλουν με αλλαγές ή τροποποιήσεις τον καταστατικό χάρτη της μοναρχοκρατούμενης Ευρώπης.

Στις λίστες της *Ελληνικής Επιτροπής του Λονδίνου* περιλαμβάνονται σημαντικοί παράγοντες της πολιτικής και πνευματικής ζωής της Βρετανίας. Περισσότερα από σαράντα μέλη του κοινοβουλίου, σχεδόν όλοι Γουίγγς, ριζοσπάστες, οπαδοί του φιλελεύθερου μεταρρυθμιστικού κινήματος. Ο Χένρυ Μπρούχαμ (H. Brougham), ηγέτης της αξιωματι-

2. Χαρακτηριστικά, ο Στάνχοπ επανειλημμένως σημειώνει καυστικά στις επιστολές του: «Όταν ικανοποιηθεί η περιέργειά σας, προωθήστε την επιστολή στον παραλήπτη της». L. Stanhope, *Greece in 1823 and 1824; being a series of letters and other documents on the Greek Revolution written during a visit to that country, Reminiscences of Lord Byron, Supplementary papers*, Λονδίνο 1825, σ. 102. Βλ. και William St. Clair, *That Greece might still be free The Philhellenes in the War of Independence*, Λονδίνο 1972, σ. 133-137.

3. Απεσταλμένος του Μέττερνιχ καταγράφει όλο το ταξίδι του λόρδου Βύρωνα και, εφτά μήνες μετά το θάνατό του, παρατηρεί: «Οι Έλληνες του Μεσολογγίου απήλλαξαν την ανθρωπότητα από τον άνθρωπο χωρίς ηθική, από έναν άνθρωπο ικανό για όλα», στο Α. Βρανούσης, «Ο φάκελος του Byron στα αρχεία του Metternich. Δύο μυστικές εκθέσεις από την Ελλάδα του 1824», *Νέα Εστία*, 1127, Αθήνα, 15 Ιουνίου 1974, σ. 998.

κής αντιπολίτευσης στη Βουλή των Κοινοτήτων, ο Τζων Καμ Χομπχάουζ (J. Cam Hobhouse), επίσης βουλευτής και φίλος του λόρδου Βύρωνα, τον οποίο είχε συνοδεύσει στο πρώτο του ταξίδι στην Ελλάδα (1809-1811), ο διάσημος οικονομολόγος Ντέιβιντ Ρικάρντο (D. Ricardo), ο γραμματέας της οργάνωσης, Τζων Μπάουρινγκ (J. Bowring) που, μεταξύ άλλων, διετέλεσε ανταποκριτής του αγγλικού προξενείου στην Ιταλία και την Ισπανία και edιώχθη ως ύποπτος για συνεργασία με τους Ισπανούς επαναστάτες. Μέλη του Κομιτάτου είναι επίσης ο Τζόζεφ Χιουμ (J. Hume), γνωστός για την επιχειρηματολογία του στο Κοινοβούλιο υπέρ κάθε μορφής προοδευτικότητας, ο λόρδος Έρσκιν (L. Erskine), διάσημος ως συνήγορος ριζοσπαστών πολιτικών ενάντια στη συντηρητική νομοθεσία που είχε επιβληθεί στην Αγγλία ως αντίδραση στη Γαλλική Επανάσταση, ο Τζων Σιλκ Μπάκιγγαμ (J. Silk Buckingham), εκδότης της εφημερίδας *Calcuta Journal*, ο οποίος edιώχθη από την Ινδία και η εφημερίδα του έκλεισε μετά από παρέμβαση των βρετανικών αρχών για τη δημοσίευση άρθρου υπέρ της ελευθερίας του τύπου. Τέλος, ο σαραντάχρονος βετεράνος των Ναπολεόντειων Πολέμων Λέστερ Στάνχοπ και ο αξιωματικός του ναυτικού Έντουαρντ Μπλάκιερ (E. Blaquiere), ο οποίος διέτρεχε την Ευρώπη με στόχο να εγκαθιδρύσει δίκτυο επικοινωνίας των ανά τα κόσμω φιλελευθέρων με έδρα το Παρίσι. Πνευματικός ηγέτης και θεωρητικός καθοδηγητής του κινήματος, χάρη στη δράση του οποίου καθίσταται δυνατή η ίδρυση του Κομιτάτου, ο πατέρας της αρχής της «μεγαλύτερης ευτυχίας για τον μεγαλύτερο αριθμό» Τζέρεμυ Μπένθαμ.

Το φιλελληνικό κίνημα στη Βρετανία, κατά τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1820, συγκροτείται και μορφοποιείται σχεδόν αποκλειστικά από εκπροσώπους του πρώιμου φιλελευθερισμού. Δεν μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι ο φιλελευθερισμός αυτός —με πρωτεργάτες στοχαστές όπως ο Μπένθαμ, ο Τζέημς Μιλ (J. Mill) και άλλοι— αποτελεί μια διαμορφωμένη ιδεολογία με ξεκάθαρο και σαφές πολιτικό πρόγραμμα.⁴ Εκκινώντας από την αντίθεση με την πολιτική της Ιεράς Συμμα-

4. Για τη φιλελεύθερη σκέψη της εποχής, βλ. J. Plamenatz, *Reading from Liberal Writers English and French*, Λονδίνο 1965. A. Bullock, M. Shock, *The Liberal Tradition*

χίας και το μέτωπο εναντίον της μοναρχίας, από τη διεκδίκηση των απαραίτητων όρων για την ελεύθερη διεξαγωγή του εμπορίου, την κατάργηση της επίσημης θρησκείας, την εγκαθίδρυση θεσμών όπως η γενική εκπαίδευση, ο οργανωμένος στρατός και η ελευθεροτυπία, οι εκπρόσωποι του φιλελευθερισμού της εποχής αυτής αναγνωρίζουν στο δημοκρατικό καθεστώς το μόνο ικανό σύστημα για την προώθηση και διασφάλιση των αιτημάτων τους. Αυτό που μπορούμε να παρατηρήσουμε είναι ότι κατά τον πρώιμο 19ο αιώνα πραγματοποιούνται «εξελίξεις στη Βρετανία, προοδευτικές στη φύση τους και συνδεδεμένες με μεταγενέστερες εξελίξεις του φιλελευθερισμού ως ιδεολογίας, αλλά που δεν θα μπορούσαν να γίνουν πλήρως κατανοητές με όρους των κατηγοριών που υπήρχαν, όπως Τόρυ, Γουίγγ ή ‘ριζοσπάστης’».⁵

Πρέπει να επισημανθεί ότι στη στάση των Βρετανών φιλελευθέρων απέναντι στην Ελληνική Επανάσταση είναι ορατή η επιφύλαξη για την προοπτική της ελληνικής ανεξαρτησίας. Αν και έχει υποστηριχτεί ότι οι ιδέες του εθνικισμού και του εθνικού αυτοπροσδιορισμού επέδρασαν στη βρετανική φιλελεύθερη σκέψη,⁶ εντούτοις οι εκπρόσωποι του φιλελληνικού κινήματος των ετών 1823-1825 δεν φαίνεται να προκρίνουν το αίτημα της εθνικής ανεξαρτησίας. Πολίτες μιας ισχυρής αυτοκρατορίας, έμπλεοι αυτοπεποίθησης, οι Βρετανοί φιλέλληνες δεν αναφέρονται με θέρμη στους εθνικούς πόθους των Ελλήνων. Η εκδοχή του φιλελευθερισμού, που δεν απαιτεί κατ’ ανάγκην τη σύμπτωση πολιτικής και εθνικής κοινότητας, αποτελούσε κοινό τόπο μεταξύ όσων συνηγορούσαν υπέρ της προόδου, της ελευθερίας και του πολιτισμού. Αυτές οι ευρέως

from Fox to Keynes, Λονδίνο 1965. G. Feaver, F. Rosen, *Lives Liberties and the Public Good*, Λονδίνο 1987.

5. F. Rosen, *Ο ελληνικός εθνικισμός και ο βρετανικός φιλελευθερισμός*, Ετήσια Διάλεξη «Κ. Θ. Δημαρά», Αθήνα 1998, σ. 21. Αναλυτικά, βλ. αυτόθι, σ. 17-26, και F. Rosen, *Bentham, Byron and Greece: Constitutionalism, nationalism, and early liberal political thought*, Λονδίνο 1992, σ. 183-242.

6. E. J. Hobsbawm, *Έθνη και εθνικισμός από το 1870 μέχρι σήμερα*, Πρόγραμμα, μύθος πραγματικότητα, μτφρ. Χρυσ. Νάντριν, Αθήνα 1994. Elie Kedourie, *Ο εθνικισμός*, μτφρ. Σπ. Μαρχέτος, επιμ. Π. Ε. Λέκκας, Αθήνα 1999. F. Rosen, *Ο ελληνικός εθνικισμός*, ό.π.

διαδεδομένες ιδέες στο πλαίσιο της βρετανικής φιλελεύθερης σκέψης ενσωματώνουν ίσως μέριμνες που αφορούν τα τεκταινόμενα στον ίδιο το χώρο της αυτοκρατορίας και κυρίως στην πολιτική της στις αποικίες.⁷

Σε κάθε περίπτωση, οι εθνικές φιλοδοξίες των Ελλήνων στην πραγματικότητα παραμένουν εκτός του δημόσιου διαλόγου που διεμείφθη στην Αγγλία για την πορεία της Επανάστασης. Η αρχή που σε γενικές γραμμές επικρατεί είναι ότι τα όρια των κυβερνήσεων δεν είναι απαραίτητο να συμπίπτουν με τα όρια των εθνών. Αντίθετα, οι ανθρώπινες ομάδες που χαρακτηρίζονται από μια κοινότητα πολιτική, πολιτισμική και οικονομική έχουν περισσότερες πιθανότητες να φέρουν εις πέρας με επιτυχία μια αντιπροσωπευτική δημοκρατία στο πλαίσιο μιας πολιτικής οντότητας ευρύτερης του έθνους.⁸ Μέσα στο ίδιο το Κομιτάτο διαμορφώνονται δύο ρεύματα σκέψης, ανισομερή ως προς την απήχυσή τους, όπως αυτά αποτυπώνονται στα έργα και τις επιστολές του Λ. Στάνχοπ και του Ε. Μπλάκιερ: εκείνο της επαναστατικής-δημοκρατικής προοπτικής κι εκείνο της εθνικιστικής.⁹ Η αντίληψη περί εθνικού αυτοπροσδιορισμού, μειονοτική, όπως είπαμε, στο πλαίσιο του Κομιτάτου, αφορά κυρίως τις θέσεις του Μπλάκιερ. Η διαφορά του με τους μπενθμιστές εκπροσώπους του Κομιτάτου έγκειται στο ότι οι τελευταίοι προκρίνουν την προοπτική του εκδημοκρατισμού έναντι της εθνικής ανε-

7. Θα μπορούσαμε, υπ' αυτό το πρίσμα, να καταδείξουμε τον ισχυρό συσχετισμό μεταξύ της ανάπτυξης των φιλελεύθερων αρχών και της αποικιοκρατικής πολιτικής της αυτοκρατορίας στις Βρετανικές Ινδίες. Οι Βρετανοί φιλέλληδες αποκαλούνται συχνά «πεφωτισμένοι ιμπεριαλιστές», και ο φιλελευθερισμός τους φέρεται ως εισαγόμενος από τις αποικίες. Βλ. C. M. Woodhouse, *The Philhellenes*, Λονδίνο 1977. E. Stokes, *The English Utilitarians and India*, Οξφόρδη 1959.

8. F. Rosen, *Ο ελληνικός εθνικισμός*, ό.π., σ. 17-55.

9. «[...] δύο διαφορετικές αντιλήψεις του έθνους συναντώνται: η επαναστατική-δημοκρατική και η εθνικιστική. Η εξίσωση κράτος = έθνος = λαός αντιστοιχεί και στις δύο αντιλήψεις, για τους εθνικιστές η δημιουργία των πολιτικών οντοτήτων προερχόταν από την προηγούμενη ύπαρξη κάποιας κοινότητας που διέκρινε τον εαυτό της από τους ξένους, ενώ για την επαναστατική-δημοκρατική άποψη η κεντρική ιδέα ήταν ο κυρίαρχος πολίτης-λαός = κράτος, το οποίο σε σχέση με το υπόλοιπο της ανθρώπινης ράτσας συστούσε ένα 'έθνος'», E. J. Hobsbawm, *Έθνη και εθνικισμός*, ό.π., σ. 39.

ξαρτησίας, ενώ ο Μπλάκιερ θεωρεί ότι η ανεξαρτησία του έθνους αποτελεί προϋπόθεση της ανάπτυξης δημοκρατικών θεσμών στην Ελλάδα.¹⁰ Για τους μπενθαμιστές, η Επανάσταση αποτελεί ένα εύφορο πεδίο για την υιοθέτηση δημοκρατικών εφαρμογών. Το «έθνος», σ' αυτή την περίπτωση, συνίσταται στο σώμα των πολιτών, έκφραση της συλλογικής κυριαρχίας των οποίων είναι το κράτος. Δεν αναζητούνται, κατ' ανάγκη, άλλου τύπου ταυτίσεις, γλωσσικές, θρησκευτικές ή εθνικές που να επιτρέπουν τη συλλογική αναγνώριση των μελών της ομάδας. Ενδεικτικό ως προς αυτό είναι το γεγονός ότι η κριτική του Μπένθαμ στο Σύνταγμα της Επιδάουρου αφορά τον αποκλεισμό των μουσουλμανικών και εβραϊκών πληθυσμών από το δικαίωμα ψήφου και κατάληψης δημόσιας θέσης.¹¹ Φαίνεται ίσως ότι «οι διαφορές των εθνικών ομάδων ήταν από αυτή την επαναστατική-δημοκρατική άποψη τόσο δευτερεύουσες όσο φαινόταν αργότερα στους σοσιαλιστές».¹²

10. Οι διαφορές τους αποκαλύπτονται με μεγαλύτερη οξύτητα στην περίπτωση της καταβολής των τόκων του πρώτου ελληνικού δανείου, που πραγματοποιείται στο Λονδίνο υπό την αιγίδα του Κομιτάτου. Όταν ο Στάνχοπ φτάνει στην Ελλάδα και ανακαλύπτει την ύπαρξη εμφύλιας διαμάχης και την έλλειψη πολιτικής ενότητας, προσπαθεί να καθυστερήσει την καταβολή των χρημάτων, προτείνει μάλιστα να συγκεντρωθεί ένα μικρότερο ποσό έως ότου προωθηθεί η υπόθεση της πολιτικής ενότητας. Ο Μπλάκιερ, αντίθετα, προσπαθεί να προωθήσει τα χρήματα που είχαν κρατηθεί στη Ζάκυνθο, στον Μαυροκορδάτο και σε όσους κατανοούσαν πλήρως τον στόχο της ανεξαρτησίας. Βλ. L. Stanhope, *Greece*, ό.π. F. Rosen, *Bentham*, ό.π., σ. 102-122. F. Rosen, *Ο ελληνικός εθνικισμός*, ό.π., σ. 37-40. D. Dakin, *British and American Philhellenes in the War of Greek Independence 1821-1833*, Θεσσαλονίκη 1955, σ. 42-94.

11. Η υπάρχουσα διευθέτηση, έγραφε, «τοποθετεί τους Τούρκους υπό τους Έλληνες [όπως] οι είλωτες υπό τους Σπαρτιάτες, στην κατάσταση που ήταν οι προτεστάντες στη Γαλλία υπό τους καθολικούς, στην Ιρλανδία οι καθολικοί υπό τους προτεστάντες, στις αγγλοαμερικανικές Ηνωμένες Πολιτείες οι μαύροι υπό τους λευκούς. Σε καμιά χώρα δεν μπορεί ένα τέτοιο σχίσμα να έχει θέση αλλά από την πλευρά της ηθικής και της ευδαιμονίας και οι δύο φυλές, παρ' όλο που βρίσκονται σε διαφορετική κατάσταση, έχουν υποφέρει από αυτό: οι καταπιεστές όπως και οι καταπιεσμένοι». F. Rosen, *Ο ελληνικός εθνικισμός*, ό.π., σ. 45.

12. E. J. Hobsbawm, *Έθνη και εθνικισμός*, ό.π., σ. 36.

«ΣΤΟΧΟΣ ΜΑΣ ΝΑ ΦΕΡΟΥΜΕ ΓΝΩΣΗ ΚΑΙ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ»

Είναι, πάντως, γεγονός ότι οι προσπάθειες του Μπλάκιερ να ενθαρρύνει τα εθνικά κινήματα στην Ιταλία, την Ισπανία, την Πορτογαλία και την Ελλάδα στηρίζονται σε επιχειρήματα διαφορετικά από αυτά της πλειονότητας των μελών του Κομιτάτου, με αποτέλεσμα ο ίδιος, σταδιακά, να απομονωθεί και οι ιδέες του να περιθωριοποιηθούν στο πλαίσιο του βρετανικού φιλελευθερισμού.¹³ Θα κυριαρχήσουν αντιλήψεις όπως εκείνες του Στάνχοπ, που εδράζονται στην πολιτική θεωρία του Μπένθαμ και στις προσεγγίσεις των υπόλοιπων μελών του Κομιτάτου, οι οποίες τονίζουν τη σπουδαιότητα της συγκεντρωτικής συνταγματικής διακυβέρνησης έναντι της αρχής του εθνικού αυτοπροσδιορισμού.

Βεβαίως, ο Μπένθαμ δεν απέκλειε εξ ορισμού την ιδέα ενός αμιγώς ελληνικού κράτους, προκειμένου να ικανοποιηθεί η αρχή της μεγαλύτερης δυνατής ευτυχίας μιας κοινότητας ανθρώπων εφόσον, όπως πίστευε, βασική αρχή και αντικειμενικός σκοπός κάθε πολιτικής κοινωνίας είναι πρώτα απ' όλα να προσφέρει ασφάλεια στα μέλη της.¹⁴ Σύμφωνα με τις διακηρύξεις της ηγεσίας των επαναστατημένων, η Ελληνική Επανάσταση γινόταν προκειμένου να απαλλαγούν οι Έλληνες από τον οθωμανικό ζυγό, και, επομένως, εάν δεν αποκλείονταν οι Τούρκοι από την πολιτική εξουσία, οι Έλληνες θα ζούσαν υπό καθεστώς μόνιμης ανασφάλειας. Ωστόσο, σύμφωνα με την αντίληψη του Μπένθαμ, μόνον ένας συμβιβασμός των αντιμαχόμενων θα μπορούσε να οδηγήσει στην εγγύηση της μελλοντικής τάξης στο υπό σύσταση κράτος. Σε κάθε περίπτωση, η αναγκαία συνύπαρξη χριστιανών, μουσουλμάνων και Εβραίων ήταν εφικτή στο βαθμό που θα θεσμιζόνταν εγγυήσεις για την ασφάλεια των μελών όλων των κοινοτήτων.¹⁵

Ο Μπένθαμ υποστηρίζει ότι η παροχή πολιτικών δικαιωμάτων, έστω και σε περιορισμένη κλίμακα σε πρώτο στάδιο, θα διασφάλιζε την

13. Ο Χόμπχαουζ γράφει στον Βύρωνα: «Μην φοβηθείς τον Μπλάκιερ. Δεν είναι ένας από μας. Πληρώνουμε κάποια από τα έξοδά του αλλά δεν πρέπει να τον αφήσεις να σταθεί εμπόδιο σε κανένα από τα σχέδιά μας». F. Rosen, *Bentham*, ό.π., σ. 127. Πρβλ. Count Alerino Palma, *Greece Vindicated*, Λονδίνο 1826.

14. J. Bentham, *Securities against Misrule and Other Constitutional Writings for Tripoli and Greece*, επιμ. Peter Schophield, Οξφόρδη 1990 (ανατύπωση), σ. 257-276.

15. *Αυτόθι*, σ. 254-256.

ενσωμάτωση των μη Ελλήνων σ' ένα πολιτικό σύστημα που θα μπορούσε να εγγυάται την ειρήνη και την ασφάλεια του συνόλου των πολιτών. Έτσι, σταδιακά, θα εδραιώνονταν τα δημοκρατικά ιδεώδη και οι μη ελληνικοί πληθυσμοί, μέλη και αυτοί του εκλογικού σώματος, θα μπορούσαν να δουν την κοινή τους θέληση να εκφράζεται στη νομοθετική εξουσία. Ανακαλύπτοντας δε τα πλεονεκτήματα της συμμετοχής σ' ένα σύστημα αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, δεν θα είχαν κανένα λόγο να επιχειρήσουν εξεγέρσεις που θα ισοδυναμούσαν με εμφύλιο πόλεμο και θα έθεταν σε κίνδυνο και τη δική τους ασφάλεια.¹⁶ Όμως, μέχρι την επίτευξη αυτού του στόχου, ο Μπένθαμ έκρινε αναγκαία την περιφρούρηση όρων αυτοπροστασίας, όπως η κατοχή όπλων από τις διαφορετικές πληθυσμιακές ομάδες. Βέβαια, ένα παρόμοιο μέτρο δεν θα ίσχυε παρά για μια μεταβατική περίοδο, έως ότου, δηλαδή, καταστεί κοινή συνείδηση ότι μόνο η συνύπαρξη στο πολιτικό καθεστώς της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας θα μπορούσε να εγγυηθεί την ασφάλεια και την ευημερία, προάγοντας τη «μεγαλύτερη δυνατή ευτυχία για τον μεγαλύτερο αριθμό». Σύμφωνα, λοιπόν, μ' αυτή τη θεώρηση, οι Έλληνες θα έπρεπε να εκπαιδεύονται στρατιωτικά στη χρήση του τυφεκίου και της ξιφολόγχης, οργανωμένοι σε τάγματα και μοίρες σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά πρότυπα.¹⁷ Οι μη Έλληνες δεν θα μπορούσαν να μετέχουν σε τέτοια σώματα μάχης, ούτε να κατέχουν πυροβόλα όπλα της τάξης του τυφεκίου, θα είχαν όμως το δικαίωμα να φέρουν ξίφη και πιστόλια, προκειμένου να μπορούν να υπερασπίσουν τον εαυτό τους. Έτσι, «οι φυσικοί ή υποτιθέμενοι ασυμβίβαστοι εχθροί θα μετατρέπονταν σε ευτυχείς και σταθερούς εταίρους».¹⁸

Φαίνεται ότι, η ελληνική περίπτωση αποτελούσε το πρόπλασμα για την εξάπλωση των καθεστώτων φιλελεύθερης διακυβέρνησης στον ευρύτερο χώρο της Ανατολής και την αντικατάσταση του εγκαθιδρυμένου μωαμεθανικού δεσποτισμού (Mahomedan despotism) από φιλελεύθερο καθεστώς. Δεν είναι σαφές πώς ο Μπένθαμ αντιμετώπιζε την Οθωμα-

16. *Αυτόθι*, σ. 259-273.

17. *Αυτόθι*, σ. 255.

18. F. Rosen, *Bentham*, ό.π., σ. 88. J. Bentham, *Securities*, ό.π., σ. 263.

νική Αυτοκρατορία. Δεν θεωρούσε πάντως ότι οι Έλληνες ζούσαν υπό ένα εδραίο καθεστώς, με στέρεες βάσεις εξουσίας και υποταγής. Φαίνεται ότι, στην αντίληψη του Μπένθαμ, εκείνο που έκανε την Ελλάδα μια ξεχωριστή περίπτωση ήταν το γεγονός ότι δεν είχε διαφθαρεί από τους παραδοσιακούς πολιτικούς θεσμούς της Ευρώπης.¹⁹ Θα μπορούσε, συνεπώς, να αποτελέσει πρόσφορο πεδίο εφαρμογής των προτάσεών του, γονιμότερο απ' όσο η νεότευκτη αμερικανική δημοκρατία ή η Ισπανία. Ο φιλόσοφος συνέγραψε μάλιστα μελέτη η οποία περιλάμβανε λεπτομερείς αναλύσεις των άρθρων του ελληνικού Συντάγματος της Επιδάουρου και συγκεκριμένες προτάσεις για την τροποποίησή του.²⁰ Το χειρόγραφο αυτό, προσχέδιο ή έστω πρώιμη διατύπωση του *Constitutional Code*, της σημαντικής πραγματείας του Μπένθαμ για τη συνταγματική δημοκρατία, που γράφτηκε «για όλα τα έθνη και όλες τις κυβερνήσεις που πρεσβεύουν φιλελεύθερα ιδεώδη», εστάλη στην Ελλάδα με τους Α. Λουριώτη και Ε. Μπλάκιερ στα μέσα του 1823.²¹

Στον βρετανικό φιλελληνισμό συναντούμε όλα εκείνα τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν, εν γένει, το αντιαπολυταρχικό πνεύμα του φιλελλη-

19. J. Bentham, *Securities*, ό.π., σ. 193-199.

20. Όπως προκύπτει από τις έρευνες που έχουν διεξαχθεί έως τώρα, το χειρόγραφο αυτό φαίνεται ότι δεν έχει διασωθεί. Η αποτυχία εξεύρεσής του δυσχεραίνει τις περαιτέρω έρευνες περί του πότε έφτασε, αν επρόκειτο για το χειρόγραφο ή το ογκώδες έργο του Μπένθαμ, *Συνταγματικός Κώδικας*, καθώς και με ποιους εστάλη στην Ελλάδα το ένα ή το άλλο έργο. «Αυτό το Κώδικας», γράφει ο Αλέξης Δημαράς, «δεν εστάλη στους Έλληνες πριν τον Ιανουάριο του 1825. Στο μεταξύ, φαίνεται ότι ο Μπένθαμ τους εφώδιωσε με ένα κείμενο με τις παρατηρήσεις του, άγνωστης ταυτότητας, το οποίο έφεραν στην Ελλάδα τον Μάιο του 1823 ο Μπλάκιερ και ο Ανδρέας Λουριώτης. Το κείμενο αυτό παρουσίασε ο Στάνχοπ ένα χρόνο αργότερα και τον Σεπτέμβριο του 1824 ένα Κώδικα του Μπερναντίνο Ριβαντάβια για τη δημοκρατία του Μπουένος Άιρες». Α. Dimaras, «The Other British Philhellenes», στο R. Clogg, *The Struggle for Greek Independence, Essays to Mark the 150th Anniversary of the Greek War of Independence*, Λονδίνο 1973, σ. 206. Πρβλ. F. Rosen, *Ο ελληνικός εθνικισμός*, ό.π., σ. 14-15, και J. Bentham, «Observations by an Englishman on a passage in Raffeneil's *Histoire des Evenements de la Grece*», Paris 1822, στο *Securities*, ό.π., σ. 181-285.

21. Το κείμενο θα παρουσιάσει στην ελληνική διοίκηση ο Στάνχοπ, λίγο πριν από την επιστροφή του στην Αγγλία, και θα γράψει στον Μπάουρινγκ: «πρέπει να κατανοήσουν

νισμού της Δύσης (αγγλικού, γαλλικού, γερμανικού, αμερικανικού).²² Ο πόλεμος κατά του δεσποτισμού και της τυραννίας εγγράφεται στο νόημα του πολέμου του «Σταυρού κατά της Ημισελήνου» και ανασύρει τις προγονικές περιγαμινές των νέων Ελλήνων. Το παράδειγμα του βρετανικού φιλελληνισμού, εν προκειμένω, αποκαλύπτει με σαφήνεια τον βαθμό συμβολής του «φιλελληνικού κινήματος στο διεθνές ρεύμα του φιλελευθερισμού». ²³ Δεν πρέπει να μας διαφεύγει το γεγονός ότι, σε τελευταία ανάλυση, αναφερόμαστε σε μια από τις πρώτες περιόδους του νεότερου κόσμου που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν «διεθνικές».

Ο συνταγματάρχης των τυπογραφείων

Ο βίος του Λ. Στάνχοπ, γόνου αριστοκρατικής οικογένειας Ουίγων, αποτελεί τυπικό δείγμα εξέλιξης από το ριζοσπαστισμό στο φιλελευθερισμό. «Πρέπει να πω», έγραφε το 1857, όταν ο φιλελευθερισμός ως πολιτική θεωρία αποκτά μεγαλύτερη ιδεολογική καθαρότητα, «ότι σε όλη μου τη ζωή υπήρξα φιλελεύθερος». ²⁴ Από τη νεότητά του ο Στάνχοπ, αν και επαγγελματίας στρατιωτικός, αναμείχθηκε στις πολιτικές αντιπαραθέσεις στο μέτωπο της μεταρρύθμισης. Στον «Στρατιωτικό Σχολιαστή» (Military Commentator), πρώτο του πολιτικό φυλλάδιο, ασκού-

[ενν. οι Έλληνες] ότι τη δική του [ενν. του Μπένθαμ] βοήθεια χρειάζονται και όχι εκείνη της Ιεράς Συμμαχίας γιατί, αν ασπαστούν τις ιδέες του, θα γίνουν πράγματι ελεύθεροι και ισχυροί. Διαφορετικά, στην περίπτωση που θα δεχτούν την κάλπικη φιλία των μοναρχών, αν και στολισμένοι με κορδέλες και χρυσά νομίσματα, θα τους βυθίζουν σε μια μακρά και αβάσταχτη υποδούλωση». L. Stanhope, *Greece*, ό.π., σ. 173. Βλ. και 196-198.

22. Παρόμοια είναι η κατάσταση και στη Γαλλία. Γράφει ο Κοραής στις μέσα του 1821 στον Νεόφυτο Βάμβα: «Η Γαλλία και όλη η Ευρώπη [...] διηρέθη εις δύο φατρίες αδυσωπήτους: την των ελευθεροφρόνων ήτις περιλαμβάνει ίσως τα 9/10 των κατοίκων της Γαλλίας και την των λεγομένων υπερβασιλικών». Κοραής, *Άπαντα τα πρωτότυπα έργα Οι επιστολές 1815-1833*, επιμ. Γ. Βαλέτα, τ. Β2, Αθήνα 1956, σ. 270.

23. E. J. Hobsbawm, *Η Εποχή των Επαναστάσεων*, μτφρ. Μ. Οικονομοπούλου, Αθήνα 1990, σ. 150-151.

24. F. Rosen, *Bentham*, ό.π., σ. 144.

σε έντονη κριτική στη στρατιωτική νομοθεσία της Βρετανίας και κυρίως στην τακτική του μαστιγώματος, σε μια εποχή όπου το μαστίγωμα θεωρείτο καθιερωμένη μέθοδος για την επιβολή της στρατιωτικής πειθαρχίας και ανάλογες διακηρύξεις επέσυραν σοβαρές κυρώσεις.²⁵

Πριν στρέψει την προσοχή του στην Ελλάδα βρισκόταν στην Ινδία, με αποστολή την εγκατάσταση ταχυδρομικής υπηρεσίας. Εκεί επιδεικνύει έντονη πολιτική δραστηριότητα²⁶ και, χωρίς την έγκριση της αγγλικής κυβέρνησης, επιχειρεί να αναλάβει την έκδοση εφημερίδας.

Ελεύθερος τύπος στην Ινδία σημαίνει βελτίωση των ηθών, καλύτερο νομοθετικό σύστημα, κατάργηση των καστών και των προκαταλήψεων που τις συνοδεύουν, παροχή πολιτικών δικαιωμάτων στις γυναίκες, αποκαθαρήση από δεισιδαιμονίες θρησκεία, καλύτερη διαχείριση του συστήματος δικαίου, πρόληψη της εγκληματικότητας, επιπλέον σημαίνει ότι η δουλεία θα καταργηθεί, η κακοδιαχείριση, οι στασιαστικές ενέργειες και οι πόλεμοι θα ελέγχονται και οι εισβολές θα προλαμβάνονται, και όλα αυτά ενόσω η γεωργία, το εμπόριο και οι πόροι του κράτους θα αυξάνονται.²⁷

Το φθινόπωρο του 1823, μέσω των Ιονίων Νήσων, ο Στάνχοπ καταφθάνει στο Μεσολόγγι. Ως μαθητής και ένθερμος υποστηρικτής του

25. Το εν λόγω φυλλάδιο εκδίδεται ανώνυμα το 1813 στο Λονδίνο. Ο εκδότης του, Τζων Ντράκαρντ, είχε καταδικαστεί για στασιαστική δυσφήμιση σε 18 μήνες φυλάκιση και σε χρηματικό πρόστιμο δύο χρόνια πριν για έκδοση κειμένου ανάλογου περιεχομένου. Ό.π., σ. 144. Βλ. επίσης L. Stanhope, *The Military Commentator; or Thoughts upon the Construction of the Military Code of England Contrasted with that of the Codes of other Nations; Together with Remarks upon the Administration of that Code, particularly with Regard to Military Flogging*, Στάνφορντ 1813.

26. Στην Ινδία ο Στάνχοπ ανέπτυξε πολιτική δράση ως ομιλητής στο Συμβούλιο των Ιδιοκτητών, ασκώντας κριτική στην τακτική των διευθυντών της Εταιρείας Ανατολικών Ινδιών. Οι συγκρούσεις του με τους τελευταίους είναι συχνές. Σε γράμμα του προς τον Χόμπχαουζ δηλώνει: «Οι διευθυντές μισούν τον Μπάκιγχαμ, τον Κίνναιρντ και εμένα με όλη τους την καρδιά». F. Rosen, *Bentham*, ό.π., σ. 145. Όσο βρισκόταν εκεί, παρότρυνε εκδότες και αρθρογράφους να καταγγείλουν το καθεστώς της δουλείας αλλά και την πολιτική της αυτοκρατορίας απέναντι στους Ινδούς.

27. L. Stanhope, *Sketch of the History and Influence of the Press in British India; Containing Remarks on the Effects of a Free Press on Subsidiary Alliances; On the Delays of*

Μπένθαμ, επιδιώκει να διαδώσει και να εφαρμόσει τις ιδέες του στην επαναστατημένη Ελλάδα.²⁸ Όπως σημειώθηκε προηγουμένως, ο ίδιος ο φιλόσοφος είχε ενδιαφερθεί για την ελληνική υπόθεση ήδη από το 1821 και φιλοδοξία του ήταν να εφαρμοστεί το πολιτικό του πρόγραμμα στην πολιτειακή οργάνωση της νεότερης Ελλάδας ώστε να οδηγηθούμε σταδιακά στην εξάλειψη «του ασιατικού αλλά και του ευρωπαϊκού δεσποτισμού».²⁹

Τον Σεπτέμβριο του 1823, όταν οργανώνεται η πρώτη και τελευταία αποστολή του Κομιτάτου υπό την τιμητική εποπτεία του λόρδου Βύρωνα, ο Στάνχοπ εκφράζει την πρόθεση να προσφέρει τις υπηρεσίες του στην Ελληνική Επανάσταση. Γράφει προς τον Τ. Μπάουρινγκ:

Θα μπορούσα να φανώ χρήσιμος στις διαπραγματεύσεις με την ελληνική διοίκηση, υπό τον λόρδο Βύρωνα, ως προς την κατάλληλη αξιοποίηση των αξιωματικών που έχει στείλει το Κομιτάτο, να θέσω τις βάσεις για την εγκατάσταση ενός εργαστηρίου³⁰ και να επιλέξω τα άτομα που θα εργαστούν σ' αυτό. Επίσης, να υποδείξω στα άτακτα στρατιωτικά σώματα την πειθαρχία, να τους μάθω να χρησιμοποιούν όπλα, τις μεθόδους της άμυνας και της επίθεσης, καθώς και τον τρόπο οχύρωσης

Office; On Superstition; On the Administration of Justice; On Flogging; and of Agriculture. Also on the Dangers of a Free Press, and the Licentiousness of a Censorship, Λονδίνο 1823, σ. 193-194. Ως συνεπείς εκπρόσωποι της αστικής φιλελεύθερης θεωρίας, οι Βρετανοί φιλέλληνες, στην εποχή της γένεσης της παγκόσμιας καπιταλιστικής οικονομίας, απέδιδαν μείζονα σημασία στην ελευθερία του εμπορίου και είχαν και οι ίδιοι εμπορικές δραστηριότητες. Ο Μπάουρινγκ στο μεγαλύτερο μέρος της καριέρας του ήταν έμπορος, οι Χιουμ και Γκίλχριστ είχαν εργαστεί για την Εταιρεία Ανατολικών Ινδιών, ο Έντουρντ Έλλις στην εταιρεία Χάντσον Μπέυ.

28. Στην πλούσια επιστολογραφία του προς το Κομιτάτο, κατά το ολιγόμηνο διάστημα της παραμονής του στην Ελλάδα (22 Νοεμβρίου 1823-1 Ιουνίου 1824), ο Στάνχοπ φέρεται ως ένθερμος οπαδός της μπενθαμικής θεωρίας, ωστόσο, μέχρι τη γνωριμία του με τον φιλόσοφο τον Μάιο του 1823, αναφέρεται κυρίως στον Πλάτωνα, στον Μοντεσκιέ, στον Ρουσσώ, στον Μπεκαρία, όχι όμως και στον Μπένθαμ. Βλ. F. Rosen, *Bentham*, ό.π., σ. 147.

29. J. Bentham, *Securities*, ό.π., σ. 216-252.

30. Βλ. σχετικά W. St Clair, *That Greece*, ό.π., σ. 154-184. D. Dakin, *British*, ό.π., σ. 58-60.

«ΣΤΟΧΟΣ ΜΑΣ ΝΑ ΦΕΡΟΥΜΕ ΓΝΩΣΗ ΚΑΙ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ»

του πεδίου της μάχης. [...] Θα ήταν, επίσης, πολύ σημαντικό να εγκαθιδρυθεί ένα σύστημα γενικευμένης εκπαίδευσης. [...] Τα τυπογραφεία³¹ θα πρέπει να τεθούν στην υπηρεσία όχι της κυβέρνησης, αλλά του λαού, και έξυπνοι και έντιμοι άνθρωποι να παρακινηθούν στη δημόσια έκφραση της γνώμης τους.³²

Για τον Στάνχοπ, όπως και για τον πνευματικό του πατέρα, τον Μπένθαμ, ο λόγος, «η ευγενέστερη ιδιότητα του ανθρώπινου είδους»³³ και η δημόσια χρήση του συνιστούν επαρκή μέσα για τη διατήρηση της «ασφάλειας» των πολιτών ενός κράτους —κεντρική μέριμνα στην πολιτική θεωρία του ωφελιμισμού. Ο Άγγλος συνταγματάρχης, στο έργο του για την Ινδία, επιχειρηματολογεί εκτενώς υπέρ της ελευθεροτυπίας υποστηρίζοντας ότι οι άνθρωποι δεν θα παραδίδονταν σε ύστατες «απέλπιδες θεραπείες»,³⁴ όπως οι επαναστάσεις, εάν διέθεταν βήμα για να ασκούν κριτική και να ελέγχουν τους διαχειριστές της εξουσίας. Επιπλέον, η λειτουργία ελεύθερου τύπου συνεπάγεται την όλο και μεγαλύτερη εμπλοκή και συμμετοχή του πολίτη στην πολιτική ζωή της κοινωνίας. Κεντρικό σημείο στη θεωρία της δημοκρατικής διακυβέρνησης του Μπένθαμ είναι, επίσης, η δημόσια γνώμη και η συνεχής της πίεση που συνιστά τον κινητήριο μοχλό στη διαδικασία εμπέδωσης των δημοκρατικών αρχών. Απαραίτητη προϋπόθεση γι' αυτό είναι οι ισχυροί θεσμοί και ένα νομοθετικό σύστημα ικανό να καλύψει την ανάγκη για ασφάλεια, που συνέχει τους ανθρώπους σε κοινωνία.³⁵

31. Το Αγγλικό Κομιτάτο, εκτός από πολεμικό υλικό, έστειλε στην Ελλάδα και τέσσερα πιεστήρια, δύο λιθογραφικά και δύο τυπογραφικά. Βλ. Fr. Wilberg, «Τα τυπογραφεία του Άγγλου συνταγματάρχου», *Αρμονία*, τ. Γ, Αθήνα 1902, σ. 178-189.

32. L. Stanhope, *Greece*, ό.π., σ. 2.

33. L. Stanhope, *Sketch*, ό.π., σ. 16.

34. *Αυτόθι*, σ. 10.

35. Πρόκειται για την αρχή «Securities against Misrule», που αντικαθιστά στη θεωρία του Μπένθαμ την αρχή των φυσικών δικαιωμάτων. Βλ. J. Bentham, ό.π., F. Rosen, *Jeremy Bentham and representative democracy A Study of the Constitutional Code*, Νέα Υόρκη 1983, σ. 55-75.

Ήδη πριν φτάσει στα Επτάνησα ο Στάνχοπ έγραφε στο Κομιτάτο:

Σε όλες τις χώρες η διακίνηση των ιδεών πρέπει να υπαγορεύεται από το κοινό καλό, αυτό επιτυγχάνεται με τον καλύτερο δυνατό τρόπο σ' ένα κράτος ελεύθερο και με συχνές και σταθερές εμπορικές συναλλαγές.³⁶

Η βρετανική παντοκρατορία στη θάλασσα επιβάλλει το άνοιγμα των εμπορικών δρόμων, γεγονός που προϋποθέτει την κοινωνική ειρήνη και ασφάλεια στο πλαίσιο γνήσια υπερεδαφικών ειρηνικών κοινοτήτων. Απαιτείται, συνεπώς, η ύπαρξη και η καθολική ισχύς αρχών που θα αίρουν τις διαμάχες και τις συγκρούσεις.³⁷

Η εμμονή του Στάνχοπ στην ελευθεροτυπία και η αγωνία του να θέσει σε λειτουργία τα τυπογραφεία που έχει στείλει το Κομιτάτο τον οδηγούν σε συστηματικούς διαξιφισμούς με τον λόρδο Βύρωνα. Ο τελευταίος είχε ήδη τοποθετηθεί σε σχέση με το ζήτημα αυτό. Όπως προκύπτει από τη σχετική επιστολογραφία, κατά τον Βύρωνα ένας χείμαρρος πολιτικής προπαγάνδας θα ενδυνάμωνε τα ήδη οξυμένα πολιτικά πάθη μεταξύ των φατριών. Γράφει λοιπόν στο Κομιτάτο:

Σ' αυτό το θέμα ο συνταγματάρχης Στάνχοπ και εγώ είχαμε σοβαρές διαφωνίες και (πράγμα που θα φανεί αρκετά αστείο) φτάσαμε σε τέτοιο σημείο ώστε να με κατηγορεί για δεσποτισμό και να τον κατηγορώ για ακραίο ριζοσπαστισμό.³⁸

36. L. Stanhope, *Greece*, ό.π., σ. 58. Πρβλ. την επίκληση του Σατωμπριάν προς τους ισχυρούς της Ευρώπης, όπου ζητά «να τερματίσουν αυτόν τον πόλεμο, που [...] εμποδίζει τη συνέχιση των εμπορικών συναλλαγών, που βλάπτει ανεπανόρθωτα τη ναυτιλία και διαταράσσει τη γενική τάξη συμπαρασύροντας και τα ουδέτερα κράτη». R. de Chateaubriand, *Note sur la Grèce; par M. le Vicomte de Chateaubriand, membre d'une société en faveur des Grecs*, Παρίσι 1825, σ. 18-19.

37. Για την κεντρικότητα της έννοιας του νόμου και την ανάγκη αποφυγής του πολέμου στους νεότερους στοχαστές, βλ., Γ. Καραγιάννης, «Πόλεμος και ειρήνη. Η σύσταση του πολιτικού: Τ. Χομπς, Τζ. Λοκ, Κ. Φ. Κλαούζεβιτς», *Δοκίμης 7* (1998), σ. 65-100.

38. Λόρδος Μπάυρον, *Επιστολές από την Ελλάδα 1809- 1811 & 1823- 1824*, μτφρ. Δημ. Κούρτοβικ, Αθήνα 1996, σ. 252.

Γεγονός, πάντως, είναι ότι η Ελληνική Επανάσταση γίνεται αφορμή για τη διαμόρφωση ενός κινήματος ευρωπαϊκού, με την πολιτική σημασία του όρου, που θα συνενώσει μεθοδιστές ή ευαγγελιστές με ανθρώπους που διακρίνονται για την εχθρότητά τους απέναντι στη θρησκεία, με «άθεους», όπως ο Σέλλεϋ (P. B. Shelley) ή ο Ουίλλιαμ Γκόντγουιν (W. Godwin), και με φιλελεύθερους ωφελιμιστές, όπως ο Μπένθαμ και ο Μιλ. Πολλοί, σ' αυτόν τον «αιώνα της προόδου», επιδοκίμαζαν την τεχνολογική εξέλιξη και την εκβιομηχάνιση και στήριζαν τις προσπάθειες του Ρ. Όουεν (R. Owen) να κάνει τους όρους εργασίας και παραγωγής περισσότερο ανθρώπινους, ενώ άλλοι, όπως ο Βύρων, δεν την επιδοκίμαζαν άνευ όρων και στήριζαν το κίνημα των λουδιστών.³⁹

Φαίνεται ότι πρωταρχικός αντικειμενικός τους στόχος ήταν η μεταρρύθμιση σε όλες τις πιθανές εκδοχές της. Ανάμεσα σε όλα τα υπάρχοντα μέσα, η ελληνική υπόθεση αποτελούσε σπουδαία ευκαιρία —εφόσον, μεταξύ άλλων, συγκινούσε τους πολίτες όλων των κοινωνικών τάξεων και κατηγοριών— για να διαρραγούν οι θεσμοί της μοναρχίας και της καθεστηκυίας τάξης, ώστε να αναγκαστεί η βρετανική κυβέρνηση να υιοθετήσει φιλελεύθερα μέτρα. Αυτός ο στόχος είναι που εξασφάλισε τη συνοχή και επέτρεψε ή, ακριβέστερα, επέβαλε τη διαμόρφωση του φιλελληνισμού από λογοτεχνικό ή φιλολογικό ρεύμα του ρομαντισμού σε πολιτικό κίνημα.⁴⁰ Ο ίδιος ο Βύρων, όσο μετριοπαθής και αν εμφανίζεται σε σχέση με τους μπενθαμιστές συντρόφους του, εκφραζόταν με μένος εναντίον των Τόρους και των συναδέλφων του ποιητών που τους ακολουθούσαν από το φόβο του ιακωβινισμού.

39. Δεν είναι σαφές ποια υπήρξε η στάση του Βύρωνα απέναντι στα επιτεύγματα της Βιομηχανικής Επανάστασης, ωστόσο, σε ομιλία του στη Βουλή των Λόρδων το 1813, κατήγγειλε με δριμύτητα το ποινικό καθεστώς που επιβλήθηκε ενάντια στους εξεγερμένους εργάτες, οπαδούς του μυθικού βασιλιά Λουντ. Βλ. Γ. Π. Κασιμάτης, «Ο λόρδος Βύρων και τα ιδεολογικά ρεύματα της εποχής του», *Νέα Εστία*, ό.π., σ. 793.

40. Στη σχετική βιβλιογραφία αμφισβητείται συχνά ο προσδιορισμός του φιλελληνισμού ως κινήματος. «Αποτελούσαν μόνο μια ομάδα από καλοπροαίρετους ατομικιστές, πολλοί από τους οποίους υιοθετούσαν οποιαδήποτε υπόθεση χωρίς καμία μέριμνα για κάποιο συνεκτικό και συνεπές πολιτικό πρόγραμμα μεταρρύθμισης». C. M. Woodhouse, *The Philhellenes*, ό.π., σ. 108.

Σχεδόν όλα τα μέλη του Κομιτάτου, όπως αναφέραμε, ανήκαν στην αντιπολίτευση και συνδέονταν μ' αυτό που έχει αποκληθεί μεταρρυθμιστικό κίνημα. «Ο φιλελληνισμός θα μπορούσε έτσι να χρησιμοποιηθεί ως ο πιο κατάλληλος επενδυτής του φιλελευθερισμού, παρέχοντάς του τη δυνατότητα μιας άμεμπτης, ευέλικτης και κοινά αποδεκτής συμπεριφοράς».⁴¹ Η υποστήριξη της Ελληνικής Επανάστασης φαίνεται ότι παρείχε το πλαίσιο για τη διεκδίκηση «παράνομων» αιτημάτων.⁴² Ο λόγος του Σερ Τζέιμς Μάκιντος (Sir J. Makintosh) ενάντια στην κυβερνητική πολιτική είναι χαρακτηριστικός γι' αυτό το κίνημα αντιπολιτευτικού λόγου, που παράγεται και καταφέρνει να συνενώσει διαφορετικούς πολιτισμικούς και πολιτικούς χώρους:

Αν μιλήσουμε για τα συμφέροντα της ελευθερίας, τα αποκαλούν επαναστατικές φωνασκίες —αν μιλήσουμε για τα συμφέροντα της θρησκείας, τα αποκαλούν υποκρισία του φανατισμού— αν εκφράσουμε τα συναισθήματα που οφείλουμε να αποδίδουμε στους μεγάλους δασκάλους, καθοδηγητές και κοσμήματα της ανθρωπότητας, θα μας χλευάσουν ότι χρησιμοποιούμε τις κοινοτοπίες των σχολιαρόπαιδων —εάν τολμήσουμε να χαιρετήσουμε την προοπτική του δεύτερου πολιτισμού της Ελλάδας, και να προσδοκούμε με μεγάλη ευχαρίστηση σε μια άλλη Αθήνα, που αναδύεται με νέο Λόγο και νέες τέχνες, ώστε να συναγωνιστεί, εάν είναι δυνατό, την προγονική της δόξα— θα μας μεμφθούν και θα μας χλευάσουν σαν να είμαστε τα θύματα μιας ουτοπικής φιλοσοφίας —σαν παραπλανημένους οραματιστές που υπηρετούν ως στόχο έναν ανεφάρμοστο πολιτισμό και μια ανέφικτη πρόοδο.⁴³

«Οι Έλληνες πρέπει να διδαχθούν το αλφάβητο της ελευθερίας»

Από τα πρώτα χρόνια του ελληνικού αγώνα, ένα από τα κύρια ζητήμα-

41. Γ. Π. Κουρνούτος, «Ο λόρδος Μπάουρον και η εποχή του. Ιστορικό και βιογραφικό σχεδιάσμα», *Νέα Εστία*, ό.π., σ. 824.

42. Έ. Σκοπετέα, *Φαίμεράνερ, τεχνάσματα του αντίπαλου δέους*, Αθήνα 1997, σ. 22.

43. F. Rosen, *Ο ελληνικός εθνικισμός*, ό.π., σ. 29-30.

τα που συστήνουν τον δημόσιο διάλογο στην Ευρώπη είναι το αν οι Έλληνες θα έπρεπε να θεωρούνται ευρωπαϊκό έθνος. Ήδη, έναν αιώνα πριν, η ταξιδιωτική φιλολογία, με διάφορες παρατηρήσεις για τις καθημερινές πρακτικές τους, από την ενδυμασία μέχρι τις διατροφικές συνήθειες, είχε τροφοδοτήσει αυτόν το διάλογο και είχε επισημάνει τη σύμπτωση των («ελληνικών») τρόπων με τους ασιατικούς. Οι επικριτές αυτού του («ξεπεσμού των Ελλήνων»), και υπήρξαν αρκετοί τέτοιοι, ενστερνίζονταν κατά κανόνα τη γνωστή θεωρία περί εκφυλισμού και παρακμής, η οποία, χωρίς κοπιώδεις προσπάθειες, αποδιδόταν στη μακράιωνη υποταγή σε βάρβαρο δυνάστη.⁴⁴ Η σχεδόν στερεοτυπική αντίληψη, που επέτρεπε, κατά κάποιον τρόπο, τη χρήση της μεταβατικής ιδιότητας *Νέα Ελλάδα = Αρχαία Ελλάδα, Αρχαία Ελλάδα = Ευρώπη, άρα και Νέα Ελλάδα = Ευρώπη*, ήταν σύμφωνη με το πνεύμα της εποχής μετά τη Γαλλική και την Αμερικανική Επανάσταση, απότοκη της διαδικασίας «εκδυτικισμού» της Δύσης.⁴⁵ Καθώς η Ευρώπη διαμόρφωνε την αυτοσυνείδησή της, το «αρχαίον πνεύμα» στην ελληνική του εκδοχή έμοιαζε να δίνει μια άλλη διάσταση στο παρελθόν της, ως ξεχωριστής πολιτικοϊδεολογικής και πολιτισμικής οντότητας. Η μεταρσιωμένη εικόνα της αρχαίας Ελλάδας κατά την πορεία της δυτικής εκκοσμίκευσης, ξεδιαλύνοντας τη σύγχυση ανάμεσα στο χριστιανισμό και τη Ρώμη, κατέστη αξία συγκροτητική της «κατεξοχήν Δύσης». Σ' αυτή την αξία εδράστηκαν ελπίδες αναβιώσεων και εντυπώσεις συνέχειας από την αρχαία στη νέα Ελλάδα.⁴⁶

Το διακύβευμα αναβίωσης της «Δημοκρατικής Πολιτείας» είναι που αναστατώνει την Ιερή Συμμαχία των Μεγάλων Δυνάμεων.⁴⁷ Ο Ρ. Ράιαν (R. Ryan), εκδότης του Στάνχοπ, γράφει στην εισαγωγή του:

44. Σπ. Ασδραχάς, *Ιστορικά απεικασματα*, Αθήνα 1995, σ. 68.

45. Έ. Σκοπετέα, *Φαλμεράυερ*, ό.π., σ. 15-32.

46. Βλ. την εναγώνια προσπάθεια του Φαλμεράυερ να κόψει το νήμα που συνέδεε την αρχαία με τη νεότερη Ελλάδα για να απαλλάξει τη Γερμανία από την «τυραννία της Ελλάδας», βλ. *αυτόθι*.

47. Ο θεωρητικός της απολυταρχίας Φρίντριχ βον Γκεντς γράφει: «Ας γίνει οτιδήποτε στην Ισπανία, στην Πορτογαλία, στη Βόρεια και στη Νότια Αμερική. Μπορούμε να

ΓΙΑΝΝΑ ΤΖΟΥΡΜΑΝΑ

«[...] Όταν όλοι οι κάτοικοι αυτού του πλανήτη βρίσκονταν σε καθεστώς δουλείας [...] η Ελλάδα μόνη απολάμβανε τα αγαθά της ελευθερίας». ⁴⁸

Σχεδόν πουθενά, ωστόσο, στο κείμενο του ίδιου του Στάνχοπ δεν θα συναντήσουμε τέτοιες διατυπώσεις. Μετά από δύο μήνες παραμονής στο Μεσολόγγι, γράφει στον Μπάουρινγκ:

«Σε ό,τι αφορά την Ελλάδα συμβουλέψου τους Άγγλο-Ινδούς που κατανούν τον χαρακτήρα των ασιατικών εθνών. Γι' αυτό ακριβώς αισθάνομαι σαν στο σπίτι μου εδώ». ⁴⁹

Η αντίληψη του Στάνχοπ, στον αντίποδα των διαδεδομένων προσμονών αναβίωσης του αρχαίου πνεύματος, είναι άκρως επιχειρησιακή. Συμπυκνώνει το νεωτερικό αυτονόητο, σύμφωνα με το οποίο τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά ενός λαού διαμορφώνονται από την ιστορία του, τα έθιμα και τις καθημερινές συνήθειες, την οικονομική και κοινωνική πραγματικότητα. ⁵⁰ Η υπόθεση που διαπερνά την παρούσα εργασία είναι ότι ο Στάνχοπ εκφράζει κοινούς τόπους στους κύκλους των Βρετανών φιλελευθέρων: Είναι πολίτες μιας παγκόσμιας δύναμης και μέτοχοι του ευρωπαϊκού πολιτισμού. Γαλουχημένοι στις κλασικές σπουδές, θεωρούν ε-

περιμένουμε με ηρεμία. Εντελώς διαφορετικά είναι τα πράγματα σε ό,τι αφορά την πορεία και τις τύχες των ανατολικών γειτονικών μας κρατών. Εδώ πρόκειται για τη διατήρηση ή την καταστροφή του πολιτικού μας συστήματος, είναι ζήτημα ζωής ή θανάτου». J. Irmischer, «Περί τον Γερμανικόν Φιλελλητισμόν», *Παρνασσός*, τ. ΣΤ', Αθήνα 1964, σ. 558.

48. Βλ. όλο το κείμενο στο L. Stanhope, *Greece*, ό.π., σ. v-xi.

49. *Αυτόθι*, σ. 80.

50. Ο F. Rosen, στο έργο του για τον φιλελευθερισμό των Άγγλων φιλελλήνων υποστηρίζει ότι ο Στάνχοπ, διακατεχόμενος από «σύνδρομο ανωτερότητας», αντιμετωπίζει τους Έλληνες όπως τους Ινδούς των βρετανικών αποικιών. F. Rosen, *Bentham*, ό.π., σ. 144-163.

αυτούς γνήσιους κληρονόμους και διαχειριστές της έννοιας πολιτισμός. Η «πεφωτισμένη Δύση» συνιστά, αφ' εαυτής και δι' εαυτήν, το πρότυπο στο οποίο οφείλει να προσβλέπει η Ανατολή και η οικουμένη συνολικά. Ο λοιπός κόσμος οφείλει να θεωρεί και να αποτιμά τον εαυτό του βάσει των αρχών της.⁵¹

Ο Στάνχοπ εκπροσωπεί ένα ευρωπαϊκό κίνημα, φιλοδοξία του οποίου είναι να διασπείρει τις φιλελεύθερες ιδέες στην ανθρωπότητα.

Γνώμη μου είναι ότι ο αγώνας, όσο και αν παραταθεί, πρέπει να έχει αίσιο τέλος και να οδηγήσει σε μια γενικότερη βελτίωση όχι μόνο της Ελλάδας αλλά και της Ασίας.⁵²

Δεν τεκμαίρεται ότι οι Βρετανοί φιλελεύθεροι φιλέλληνες αναγνωρίζουν κάποια λογική και αναγκαστική σύνδεση μεταξύ φιλελευθερισμού και εθνικού αυτοπροσδιορισμού. Χωρίς την προοπτική εγκαθίδρυσης ενός καθεστώτος συνταγματικής ελευθερίας, ενός συστήματος διακυβέρνησης ανώτερου εκείνου που ίσχυε υπό την Οθωμανική Αυτοκρατορία, η υποστήριξή τους στον ελληνικό αγώνα θα υποχωρούσε, όπως και συνέβη τελικά.

Οι Έλληνες δεν έχουν μόνο να διεξαγάγουν έναν πόλεμο, αλλά και κυρίως «να αποτρέψουν την ενδεχόμενη παλινόρθωση των οθωμανικών αρχών διακυβέρνησης —ως αρχών του δεσποτισμού. Γι' αυτόν το σκοπό είναι αναγκαία μια ισχυρή συνταγματική εξουσία».⁵³ Στο σημείο αυτό ο Στάνχοπ θεωρεί τη συμβολή του καίριας σημασίας. Οι άνθρωποι

51. «Όταν [...] εξετάζει κανείς ποια είναι στ' αλήθεια η γενική λειτουργία της έννοιας του 'πολιτισμού' και ποιο είναι το κοινό στοιχείο, χάρις στο οποίο χαρακτηρίζονται πολιτισμένες όλες αυτές οι πολυποίκιλες στάσεις και επιτεύξεις του ανθρώπου, βρίσκει αρχικά κάτι πολύ απλό: η έννοια αυτή εκφράζει την αυτοσυνειδησία της Δύσης. [...] Μέσω αυτής της έννοιας η δυτική κοινωνία ζητεί να επισημάνει την ιδιοτυπία της και αυτό που την κάνει υπερήφανη: το επίπεδο της δικής της τεχνικής, το επίπεδο των δικών της τρόπων συμπεριφοράς, την εξέλιξη της δικής της επιστημονικής γνώσης ή της δικής της κοσμοθεωρίας και άλλα πολλά». N. Elias, *Η διαδικασία του πολιτισμού. Μια ιστορία της κοινωνικής συμπεριφοράς στη Δύση*, μτφρ. Θ. Λουπασάκης, επιμ. Κ. Λιβιεράτος, Αθήνα 1996, σ. 25.

52. L. Stanhope, *Greece*, ό.π., σ. 246.

53. *Αυτόθι*, σ. 151.

πρέπει να μάθουν να χρησιμοποιούν το λογικό τους, και ο καλύτερος τρόπος να επιτευχθεί αυτό είναι η ελευθεροτυπία, η εκπαίδευση, το σύστημα και οι φιλελεύθεροι νόμοι.

«Οι Έλληνες», γράφει, «αποφασισμένοι να είναι ελεύθεροι, πρέπει να δεξιωθούν τα φώτα. Αυτό θα επιτευχθεί με τον καλύτερο δυνατό τρόπο ανοίγοντας τους ορίζοντες της γνώσης και θέτοντας μπροστά τους όλα τα επιτεύγματα του δέκατου ένατου αιώνα».⁵⁴

Για να ζήσει ο άνθρωπος σε μια πραγματικά ελεύθερη κοινωνία, πρέπει να αποτινάξει από πάνω του το ζυγό της ανωριμότητας, να απαλλαγεί από τους κηδεμόνες και να μην υπακούει παρά μόνο στους, με έλλογο και δημοκρατικό τρόπο, θεσπισμένους νόμους. «Δεν πρέπει να ξεχνάς», έγραφε στον Μπάουρινγκ, «ότι δεν έχεις να κάνεις με άνδρες αλλά με παιδιά».⁵⁵ Και σε άλλο σημείο:

Οι άνθρωποι στην Ελλάδα δεν έχουν ιδέα από ελευθερία. Πώς θα μπορούσαν άλλωστε μετά από αιώνες τουρκικής κυριαρχίας. Χρειάζεται να διδαχθούν τα στοιχειώδη —την αλφαβήτα (the ABC) της καλής διακυβέρνησης.⁵⁶

Ο Στάνχοπ, ως μαθητής «του σπουδαιότερου στοχαστή αυτής της εποχής, ίσως και όλων των εποχών»,⁵⁷ έχει αναλάβει το ιερό πολιτικό χρέος να μετατρέψει τα «παιδιά» σε πολιτικά υπεύθυνους και ηθικά αυ-

54. *Αυτόθι*, σ. 167.

55. *Αυτόθι*, σ. 112-113.

56. *Αυτόθι*, σ. 67. Πιο κάτω περιγράφει τις μεθόδους του ως εξής: «Συνηθίζω, όταν με επισκέπτονται οι ντόπιοι, να επισημαίνω τα ουσιώδη για την υπόθεσή τους, να θέτω το ζήτημα με τέτοιο τρόπο ώστε να τους ενδιαφέρει και να τους αναγκάζω να σκεφτούν. Για παράδειγμα, αν θέλω να τους συστήσω στρατιωτική πειθαρχία, τους μιλώ για τις συνδυασμένες επεμβάσεις και την αυστηρή τάξη των προγόνων τους [...] αν θέλω να τους μιλήσω για εκπαίδευση, οικτίρω τους Τούρκους αφέντες που στέρησαν τα παιδιά τους από τα μέσα για την απόκτηση γνώσης, μέσα τα οποία οι μακρινοί τους πατέρες [των Ελλήνων] κατείχαν αδιαμφισβήτητα». *Αυτόθι*, σ. 47-48.

57. F. Rosen, *Bentham*, ό.π., σ. 55, 297.

«ΣΤΟΧΟΣ ΜΑΣ ΝΑ ΦΕΡΟΥΜΕ ΓΝΩΣΗ ΚΑΙ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ»

τόνομους φορείς αναπαλλοτριώτων ελευθεριών και αυτοκαθοριζόμενης βούλησης. Υποχρέωσή του είναι να διαφωτίσει τον αποκτηνημένο από τη «σατανική εξουσία» του δεσποτισμού λαό, να του διδάξει «τα στοιχειώδη της καλής διακυβέρνησης», «το αλφάβητο της ελευθερίας».

«Οι ελεύθεροι πολίτες ενός ελεύθερου κράτους πρέπει να συμβάλλουν στην υπόθεση της ελευθεροτυπίας», γράφει ο Στάνχοπ από την Αθήνα στις 30 Μαρτίου του 1824, «επειδή οδηγεί στην έκλαμψη της αλήθειας». ⁵⁸ Η ελευθεροτυπία, η δυνατότητα να κάνει κανείς δημόσια χρήση της έλλογης δύναμής του, αποτελεί το προσφορότερο μέσο γι' αυτόν το σκοπό. «Η δημοσιότητα είναι η ψυχή της δικαιοσύνης», σκέφτεται ο Στάνχοπ ως έμβλημα της εφημερίδας *Εφημερίς Αθηνών*. Όσον αφορά αυτό της εφημερίδας *Ελληνικός Τηλέγραφος*, «Ο Κόσμος Πατρίδα μας, Θρησκεία μας το Κοινό Καλό», το οποίο εμπνεύστηκε επίσης ο Στάνχοπ, προκάλεσε μεγάλη αναστάτωση στις βρετανικές αρχές των Ιονίων Νήσων. ⁵⁹

Θεωρεί ότι όλες οι λειτουργίες της Προσωρινής Διοίκησης είναι εκ των προτέρων καταδικασμένες αν δεν δοθεί δημοσιότητα στις αποφάσεις και τις πράξεις της, εφόσον η διαφάνεια και η δημοσιότητα εθίζουν τον λαό στις αρετές του καλού πολίτη. Μετά την εγκατάσταση του τυπογραφείου στο Μεσολόγγι, και αφού τα *Ελληνικά Χρονικά* είχαν αρχίσει ήδη να κυκλοφορούν, ο Στάνχοπ γράφει στον Μπάουρινγκ στις 18 Φεβρουαρίου 1824:

Κάθε μέρα οι Έλληνες αποκτούν όλο και περισσότερη γνώση, ενώ οι Τούρκοι γίνονται όλο και πιο ανίκανοι. Θα χρειαζόταν μεγάλη σοφία για να μπορέσω να σου πω ποιο θα είναι τελικά το πολίτευμα που θα επικρατήσει —αυτό όμως που με βεβαιότητα μπορώ να πω είναι ότι ποτέ πια δεν θα ξαναγίνουν σκλάβοι. ⁶⁰

58. L. Stanhope, *Greece*, ό.π., σ. 156.

59. Αιχ. Κουμαριανού, *Ο Τύπος στον Αγώνα 1821-1827*, επιμ. Αιχ. Κουμαριανού, Αθήνα 1971.

60. L. Stanhope, *Greece*, ό.π., σ. 116.

Οι Έλληνες δεν θα υποδουλωθούν ξανά και ο ίδιος θεωρεί ότι φροντίζει γι' αυτό με συνεχείς εκκλήσεις προς το Κομιτάτο για αποστολή δασκάλων, πεπαιδευμένων ανθρώπων, υλικού για τα *Ελληνικά Χρονικά* και έμπειρων στρατιωτικών που θα διδάξουν τον άπειρο στην τέχνη του πολέμου «Ασιάτη».

Ο Στάνχοπ πηγαίνει στην Ελλάδα με τη φιλοδοξία να κάνει μια αυτοψία της κοινωνικής και πολιτικής της κατάστασης, να προβεί σε προσεκτική και μελετημένη διάγνωση των αναγκών της και ύστερα να προχωρήσει στην οργάνωση του δικτύου που θα θεραπεύσει αυτές τις ανάγκες. Αν κρίνουμε από τη συχνότητα της επικοινωνίας του με τον γραμματέα του Κομιτάτου και την επιμονή του στην αποστολή έμψυχου και άψυχου υλικού που θα επιδοθεί σε έργα υποδομής, αναγκαία για την ουσιαστική απελευθέρωση της ελληνικής κοινωνίας, ο Στάνχοπ εμφανίζεται πραγματικά στρατευμένος στα οράματα του ριζοσπαστικού φιλελευθερισμού. Προσδοκία του είναι η ανθρώπινη και κοινωνική αναμόρφωση, ώστε να προετοιμαστεί ο απάιδευτος και βάρβαρος, μετά από αιώνες υποδούλωσης, λαός να υποδεχθεί τα φιλελεύθερα πολιτικά ιδεώδη. Στόχος της επανάστασης είναι να κατακτήσει ο λαός το δικαίωμα να είναι κύριος του εαυτού του και να πετύχει μια ριζική μεταβολή του πολιτεύματος, ανατρέποντας τη μέχρι τώρα υφιστάμενη νομική σχέση με τους εξουσιαστές του που τον κρατούσε σε καθεστώς διανοητικής ανεπάρκειας.

Αν παραμερίσουμε προς το παρόν το προστατευτικό, σχεδόν πατερναλιστικό ύφος του Στάνχοπ, μπορούμε ήδη να διακρίνουμε το σχέδιο εγκαθίδρυσης ενός σύγχρονου δημοκρατικού πολιτεύματος, ελεγχόμενου και διοικούμενου από Έλληνες, που να εμπεριέχει τις αστικές και πολιτικές ελευθερίες, καθώς και το ρόλο του ίδιου στην προετοιμασία των ντόπιων για πολιτική ενότητα και καλή διακυβέρνηση.

Όταν ο Στάνχοπ αναφέρεται σε ένα σύστημα διακυβέρνησης ελεγχόμενο από Έλληνες, δεν είναι σαφές αν εισηγείται την εφαρμογή άλλων μορφών πολιτικής συγκρότησης ή αν μεταφέρει την αντίληψη του Μπένθαμ, σύμφωνα με την οποία οι Τούρκοι θα συμμετείχαν στις δημόσιες αρχές, όχι όμως και στη νομοθετική εξουσία, στην άσκηση της οποίας, αρχικά και σε ένα μεταβατικό στάδιο, θα είχαν την πλειοψηφία μόνο Έλληνες πολίτες.

Παρότι ο Στάνχοπ αναφέρεται επανειλημμένως στις επιστολές του στον Μπένθαμ και στην ανάγκη υιοθέτησης των προτάσεών του από τους επαναστάτες, δεν γνωρίζουμε σε ποιο βαθμό ήταν εξοικειωμένος με τις φιλοσοφικές θεωρήσεις του τελευταίου και το πολιτικό του πρόγραμμα για την Ελλάδα. «Σε επιφανειακό επίπεδο οι ιδέες τους θα μπορούσαν να φανούν όμοιες, καθόσον ούτε ο Μπένθαμ ούτε ο Στάνχοπ έδωσαν μεγάλη έμφαση στο 'έθνος'»,⁶¹ εντούτοις ο θεωρητικός του ωφελιμισμού ουδέποτε θεώρησε ότι βοηθά έναν ασιατικό λαό να αποκτήσει καλή διακυβέρνηση. Αυτή η θέση του υπαγορεύεται πιθανόν από τη γενικότερη αντίληψή του για την αποικιοκρατική πολιτική και τη σθεναρή του αντίσταση σ' αυτή. Ωστόσο, ανεξάρτητα από τις επιμέρους διαφορές, γεγονός είναι ότι η δημοκρατικότητα των συνταγμάτων της Επανάστασης είναι αυτή που προσέλκυσε το ενδιαφέρον, την κριτική και την υποστήριξη των Βρετανών φιλελευθέρων. Η εγκαθίδρυση καθεστώτος αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, η ισότητα απέναντι στο νόμο, η ευρεία δημοσιότητα και η πρόσβαση στην πληροφορία συμπυκνώνουν το πολιτικό δόγμα τους. Αυτό που γεφυρώνει τις διαφορετικές εκδοχές του φιλελευθερισμού είναι πρώτα απ' όλα η ρητή και σαφής απόρριψη της απόλυτης μοναρχίας. Ο Στάνχοπ, λοιπόν, αν και όχι τόσο συνεπής «μαθητής» του Μπένθαμ, εισηγείται μια εξίσου συνεκτική εκδοχή του ριζοσπαστικού φιλελευθερισμού. Έχει πολύ συγκεκριμένες αξιώσεις για τις παρούσες ανάγκες και, άμεσα και σταθερά, υποδεικνύει την επιθυμητή μελλοντική κατάσταση. Οι βασικές αρχές του πολιτικού προγράμματος του Στάνχοπ παρέχουν απαντήσεις σε δυσεπίλυτα προβλήματα, γίνονται προτάγματα προς άμεση εφαρμογή στην πράξη. Οι θέσεις του, ανεξάρτητα από την «αλήθεια» ή την αρτιότητά τους, διακρίνονται για την προσήλωση στην άσκηση πολιτικής δράσης στο παρόν αλλά και για τη διαμόρφωση του οράματος του μέλλοντος.

Όταν το Αγγλικό Κομιτάτο, λαμβάνοντας υπόψη τις ανταποκρίσεις των απεσταλμένων του, στέλνει στην Ελλάδα πολεμικό υλικό και τεχνικά μέσα για την εγκατάσταση ενός εργαστηρίου, ο Στάνχοπ γράφει στον Μπάουρινγκ:

61. F. Rosen, *Ο ελληνικός εθνικισμός*, ό.π., σ. 42.

ΓΙΑΝΝΑ ΤΖΟΥΡΜΑΝΑ

Η αγωνία μου είναι να κάνω όλα αυτά τα μέτρα του Κομιτάτου μόνη-μα: μονιμότητα στην εκπαίδευση, στα νοσοκομεία ή στα φαρμακεία, στο σώμα του πυροβολικού, στην τυπογραφεία και στο εργαστήριο.⁶²

Αυτό που αναδεικνύει τελικά ο λόγος του Στάνχοπ είναι η αναγκαιότητα δημιουργίας θεσμών που θα εξασφαλίζουν λειτουργίες διαρκείς και ρυθμισμένες, σταθεροποιημένη συμπεριφορά και συνεργασία των κοινω-νών. Γι' αυτόν η πολιτική εξουσία και οι μηχανισμοί της πρέπει να εί-ναι απρόσωποι και τυποποιημένοι. Η «αγωνία» του για «μονιμότητα» δεν αφορά μόνο στις υλικές της προϋποθέσεις αλλά και την εγκαθίδρυ-ση κανονιστικών κοινωνικών ρυθμίσεων, όπως και αντίστοιχων ρόλων, που θα υποχρεώνουν κάθε μέλος του κοινωνικού σώματος να αναλαμβά-νει και να εκπληρώνει συγκεκριμένα καθήκοντα. Το ζητούμενο είναι να προωθηθεί μια, όσο το δυνατό, σταθεροποιημένη οργάνωση της καθη-μερινής ζωής, που θα εξασφαλίσει την κοινωνική συνοχή και θα ανοίξει το δρόμο για τον ισχυρότερο θεσμό, τον θεσμό του κράτους, και τη θέ-σπιση κανόνων δικαίου.

Η ανωτέρω πρόταση αποτελεί σταθερό μοτίβο, που επαναλαμβάνε-ται σε σχεδόν όλες τις επιστολές του Στάνχοπ και συμπυκνώνει το βα-σικό του αίτημα και το πολιτικό του πρόταγμα. Αντιπροσωπευτική δη-μοκρατία, όπως την έχει συλλάβει το πρώιμο φιλελεύθερο κίνημα της δεκαετίας του 1820, ελεύθερο εμπόριο, που θα προστατεύεται από ένα ι-σχυρό νομοθετικό σύστημα, εκπαίδευση, που θα συμβάλλει στην πνευ-ματική ανάπτυξη του ανθρώπου και στην πρόοδο του πολιτισμού, και τέλος ελευθεροτυπία, που θα διασφαλίζει όλα τα προαναφερθέντα, εφό-σον εκεί οι πολίτες θα βρίσκουν βήμα για να ασκούν κριτική και να ε-λέγχουν τους διαχειριστές της εξουσίας και της πολιτειακής οργάνωσης.

«Όλοι αυτοί αναζητούν έναν βασιλιά για το θρόνο της Ελλάδας»

Στα διάφορα ιταλικά κρατίδια όπου βρέθηκε με τον λόρδο Βύρωνα και

62. L. Stanhope, *Greece*, ό.π., σ. 110.

«ΣΤΟΧΟΣ ΜΑΣ ΝΑ ΦΕΡΟΥΜΕ ΓΝΩΣΗ ΚΑΙ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ»

τους εκπροσώπους του Κομιτάτου, ο Στάνχοπ πραγματοποίησε διαδοχικές συναντήσεις με τον Μουστοξύδη, τον Ρίζο, τον μητροπολίτη Ιγνάτιο και τον Καποδίστρια. Ο τελευταίος, αν και δηλώνει ότι συμφωνεί ως προς το διαφωτιστικό έργο των Άγγλων απεσταλμένων, θεωρεί ότι δεν πρέπει να επιχειρήσουν να εφαρμόσουν στην Ελλάδα τους θεσμούς της Αγγλίας. Ο Στάνχοπ απαντά χαριτολογώντας: «Είμαστε περισσότερο σώφρονες και θα προσπαθήσουμε να εφαρμόσουμε τους αμερικανικούς». ⁶³ Να σημειώσουμε ότι, περίπου την ίδια εποχή (1823-1825), ο Κοραής αλληλογραφεί με Αμερικανούς ζητώντας τη συνδρομή τους στη πολιτική διαπαιδαγώγηση των δημόσιων λειτουργών της Ελλάδας. ⁶⁴ Μετά από τις συναντήσεις αυτές, ο Στάνχοπ γράφει στον Μπάουρινγκ:

Όλοι αυτοί αναζητούν έναν βασιλιά για το θρόνο της Ελλάδας. [...] Παρατήρησα ότι το μοναρχικό πνεύμα έχει εμποτίσει τους Έλληνες, οι οποίοι μαζί με τους συγγραφείς πιστεύουν ότι η δημοκρατία δεν ταιριάζει σε μεγάλα έθνη γιατί δεν έχει σφρίγος και ενεργητικότητα. Μιλούν για την άνθηση των μικρών δημοκρατιών και για την παρακμή και πτώση των πιο σημαντικών. Ξεχνούν βεβαίως να επισημάνουν τη διαφθορά και τη μαλθακότητα, τις στασιαστικές ενέργειες και τις επαναστάσεις, που εκδηλώνονται στις μοναρχίες, ανεξάρτητα από το αν είναι σημαντικές ή όχι. ⁶⁵

Σύμφωνα με τον Στάνχοπ, ο Καποδίστριας, ως μέλος της τσαρικής κοινωνίας και επίσημος εκπρόσωπος της ρωσικής αυλής, δεν μπορεί να αντιληφθεί τη χρησιμότητα των δημοκρατικών θεσμών για την Ελλάδα. Ο διάλογός τους αποκαλύπτει τις διαφορετικού τύπου ερμηνείες, αξιολογήσεις και νομιμοποιητικές αρχές στις οποίες εδράζονται οι αντιλήψεις τους. Και οι δυο τους είναι τέκνα της νεωτερικότητας, με ετερόκλητες όμως πολιτικές παραδόσεις, που η καθεμιά τους έχει εντελώς

63. *Αυτόθι*, σ. 12.

64. Κοραής, *Άπαντα*, ό.π., σ. 348-349, 372-376, 383-384.

65. L. Stanhope, *Greece*, ό.π., σ. 22.

διαφορετική σχέση με το παρόν και εξίσου διαφορετική αντίληψη για το μέλλον.

Στο πρόσωπο του Καποδίστρια, ο Στάνχοπ βλέπει ό,τι φοβάται περισσότερο για την πολιτική εξέλιξη της ελληνικής κοινωνίας. Όπως αναφέρει συχνά στον Μπάουρινγκ:

Φοβάμαι ότι θα κάνει σύντομα την εμφάνισή της ξένη επιρροή εκδηλώνοντας την εχθρότητά της ενάντια στις ελευθερίες της Ελλάδας. Οι μονάρχες με τη μεγαλοσύνη που πάντα τους διακρίνει, θα μας στείλουν έναν σκληροτράχηλο γενειοφόρο Ρώσο, και υπάρχουν πολλοί εδώ που θα τον καλοδεχτούν. Έχε στο νου σου —αυτή είναι η άποψή μου— ότι οι προσπάθειές μου δεν κινούνται προς την κατεύθυνση της αποτροπής αυτού του κακού, πράγμα που θα ήταν απίθανο, αλλά προς αυτή του επηρεασμού της κοινής γνώμης, μέσα από θεσμούς όπως η εκπαίδευση, έτσι ώστε ο λαός να αποτρέψει μόνος του την προσπάθεια να του επιβάλουν τον δεσποτισμό. Η εκπαίδευση και η ελευθεροτυπία εξακολουθώ να πιστεύω ότι είναι τα καταλληλότερα μέσα γι' αυτόν τον σκοπό.⁶⁶

Να υπενθυμίσουμε ότι, στην αντίληψη του Στάνχοπ, ο ελεύθερος τύπος λειτουργεί ως πανάκεια για τη θεραπεία όλων των κακώς κειμένων. Χωρίς δημοσιότητα, ένα δημοκρατικό σύνταγμα μπορεί να μείνει κενό γράμμα. Πιστός στις αρχές της μπενθαμικής θεωρίας, θεωρεί τη δημοκρατία εύθραυστο θεσμό, που εύκολα μπορεί να διαρραγεί, αν δεν τηρείται η αρχή της διαφάνειας και της δημοσιότητας.⁶⁷

Στο λόγο του Στάνχοπ παρακολουθούμε τις οσμώσεις των πολιτικών τυπολογιών των Άγγλων φιλελευθέρων με τις φιλοσοφικές αντιλήψεις των διαφωτιστών. Οι Έλληνες δεν μπορούν να κατακτήσουν την ελευθερία τους αν δεν περάσουν από την παιδική ηλικία στην ωριμότητα. Προς επίρρωση αυτού του σκοπού πρέπει να επιδιωχθούν η γενίκευση

66. *Αυτόθι*, σ. 100.

67. Βλ. J. Bentham, *Securities*, ό.π., σ. 180-285. F. Rosen, *Jeremy Bentham*, ό.π., σ. 19-40 και 130-167.

«ΣΤΟΧΟΣ ΜΑΣ ΝΑ ΦΕΡΟΥΜΕ ΓΝΩΣΗ ΚΑΙ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ»

της παιδείας, η δυνατότητα του ελεύθερου στοχασμού και της έκφρασης, ο νόμος και η συνακόλουθη κατάργηση των προνομίων και, πάνω απ' όλα, η ύπαρξη συνταγματικών θεσμών.

Όταν ο Καποδίστριας επισημαίνει στον συνομιλητή του ότι μια επίσημη δήλωση υποστήριξης από την πλευρά της Αγγλίας θα ήταν καθοριστική για την έκβαση του ελληνικού αγώνα, ο Στάνχοπ απαντά:

Έχω την άποψη ότι οι προθέσεις του κ. Κάνινγκ είναι καλές, αδυνατώ, ωστόσο, να στηρίξω τις ελπίδες μου στην καλή πίστη όποιας κυβέρνησης, έχω εμπιστοσύνη μόνο στο ανεξάρτητο πνεύμα και στο κουράγιο του λαού.⁶⁸

Ο λόγος του Στάνχοπ εγκολπώνεται το πρόταγμα της χειραφέτησης από κάθε μορφή πολιτικής κηδεμονίας. Όταν οι Γερμανοί αξιωματικοί αναφέρουν στο Γενικό Φιλελληνικό Κομιτάτο⁶⁹ ότι δεν μπορούν να συνεχίσουν τις δραστηριότητές τους στην Ελλάδα επειδή οι Έλληνες οπλαρχηγοί φέρονται εγωιστικά και δεν επιθυμούν την ανάμειξη των ξένων, ο Στάνχοπ τους συμβουλεύει:

Να κάνουν ό,τι μπορούν για να μην εξασθενήσει αυτή η αντίληψη, αντίθετα, να την ενισχύουν με κάθε τρόπο ως ένα μέσο για να διατηρηθεί στο ελληνικό πνεύμα το μίσος προς κάθε ξένη επιβολή.⁷⁰

Ο Στάνχοπ, στο διάλογό του όχι μόνο με τον Καποδίστρια αλλά και με

68. L. Stanhope, *Greece*, ό.π., σ. 13.

69. Ο Στάνχοπ, πριν φθάσει στα Επτάνησα, επιδιώκει συναντήσεις με τους εκπροσώπους των Φιλελληνικών Κομιτάτων της Ελβετίας και των γερμανικών κρατών. Σ' αυτές αποφασίζεται η δημιουργία μιας ενιαίας οργάνωσης, του Γενικού Φιλελληνικού Κομιτάτου, υπό τον ηγετικό και συντονιστικό ρόλο του Αγγλικού, που θα ενισχύσει τις δραστηριότητες του λόρδου Βύρωνα και θα θέσει υπό τις διαταγές του Άγγλου, Ελβετούς και Γερμανούς εθελοντές. L. Stanhope, *Greece*, ό.π., σ. 3-9.

70. L. Stanhope, *Greece*, ό.π., σ. 14.

τους άλλους Έλληνες πολιτικούς, δείχνει να είναι απολύτως βέβαιος για τη ζοφερή πορεία της Επανάστασης και το μέλλον της ελληνικής κοινωνίας, στην περίπτωση που αυτή θα δεθεί στο άρμα του μοναρχισμού και της υποτέλειας σε ξένη δύναμη. Ένας ενδεχομένως επιβεβλημένος στους Έλληνες ξένος μονάρχης θα έπρεπε να έχει ξένο στρατό, διότι δεν θα εμπιστευόταν τους απείθαρχους ενόπλους, γεγονός που θα ανάγκαζε τους τελευταίους να οδηγηθούν και πάλι στα αρματολίκια.⁷¹ Με δυο λόγια, κατά τον Στάνχοπ, «ο ξένος μονάρχης θα είναι σουλτάνος».⁷² Η εμμονή του στις θέσεις αυτές σχετίζεται με τη γενικότερη σύλληψη της πολιτικής του ανθρωπολογίας. Θεωρούσε ότι οι Έλληνες θα διέπρατταν το πιο σοβαρό σφάλμα αν συνέδεαν την τύχη της Επανάστασης με τη μοναρχία, και προς επίρρωση αυτού δεν έχανε ευκαιρία να διηγείται στιγμές από την ιστορία της Αγγλίας αποδίδοντας τα παθήματά της στο στρατιωτικό και πολιτικό της καθεστώς. Όπως είχε επανειλημμένως δηλώσει στον Καποδίστρια, η Ελλάδα, προκειμένου να διαιωνίσει την πολιτική της ύπαρξη, όφειλε να μεταβληθεί σε μινιατούρα της Αμερικής.

Στην αντίληψή του, η ανθρώπινη και κοινωνική οργάνωση νοείται ως διαδικασία θέσμισης, την οποία αναλαμβάνουν και διεκπεραιώνουν αυτόβουλα κοινωνικά υποκείμενα. Παραφράζοντας τον ορισμό του Κλαούζεβιτς, θα λέγαμε ότι για τον Στάνχοπ η επανάσταση είναι η συνέχιση της πολιτικής με άλλα μέσα.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι συχνές αναφορές του Στάνχοπ στον Μαυροκορδάτο. Στις 31 Ιανουαρίου 1824 γράφει στο Κομιτάτο:

Ο Μαυροκορδάτος είναι έξυπνος, εύστοχος, διπλωμάτης και αγαπητός. Κερδίζει τους ανθρώπους από την πρώτη επαφή με τα χαμόγελα και τα «ναι» του. Είναι ανοιχτός και δεκτικός σε συμβουλές. Αλλά κάνει τυχοδιωκτική πολιτική, και η σκέψη του, στην πραγματικότητα, δεν έχει τίποτα το μεγαλειώδες. Έχει τη φιλοδοξία, όχι όμως και το απαιτούμενο θάρρος ή την αυτοπεποίθηση για να παίζει τον κύριο ρόλο στο

71. *Αυτόθι*, σ. 152, 203.

72. *Αυτόθι*, σ. 204. Βλ. στο ίδιο, σ. 152, 203.

«ΣΤΟΧΟΣ ΜΑΣ ΝΑ ΦΕΡΟΥΜΕ ΓΝΩΣΗ ΚΑΙ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ»

κράτος. Αυτό που επιδιώκει είναι να κρατήσει τον δεύτερο ρόλο υπό τον βασιλιά. Το σύνταγμα λέγεται ότι είναι δικό του τέκνο, ο ίδιος όμως δεν φαίνεται να τρέφει πατρικά αισθήματα απέναντί του. Άλλωστε, τι μπορεί να περιμένει κανείς από έναν Τούρκο ή από έναν Έλληνα της Κωνσταντινούπολης; Κάθε άνθρωπος επηρεάζεται από τις συνθήκες της κοινωνίας μέσα στην οποία ζει, και ο Μαυροκορδάτος, στην υπηρεσία του βεζίρη, μπορεί να υμνηθεί από τον ιστορικό ως ημίθεος.⁷³

Για τον Στάνχοπ, στη διαρκή και αέναη ροή της επαναστατικής πραγματικότητας, ο «έξυπνος» και «αγαπητός» Φαναριώτης πολιτικός, αν και ακατάλληλος για το μπενθαμικό κράτος,⁷⁴ διαθέτει πολιτισμική σημαντικότητα στο πλαίσιο της ελληνικής κοινωνίας, υλικό εύχρηστο δηλαδή για την επίτευξη του ποθούμενου. Εξάλλου, το σκέπτεσθαι είναι ανθρωπολογικό χαρακτηριστικό, αλλά το ορθώς σκέπτεσθαι διαμορφώνεται ιστορικά, επομένως οι στάσεις και η συμπεριφορά κάθε ανθρώπου συγκροτούνται και διαμορφώνονται πολιτισμικά και κοινωνικά. Θεωρεί, λοιπόν ότι δεν μπορεί κανείς να αναμένει περισσότερα από έναν άνθρωπο της «Κωνσταντινούπολης», από τον υπάλληλο του «βεζίρη», καθώς μέσα σ' αυτό το αξιακό και νοητικό περιβάλλον διαμόρφωσε τις αντιλήψεις του.

Ο πρίγκιπας Μαυροκορδάτος είναι καλός άνθρωπος. Μην φαντάζεσαι ωστόσο ότι είναι και φιλελεύθερος με την ευρεία έννοια. Δεν είναι αλλά αυτή την κρίσιμη στιγμή, δεν μπορούμε να ζητάμε ομολογίες για τα εχθρικά αισθήματα των ανθρώπων απέναντι στην ελευθερία.⁷⁵

73. *Αυτόθι*, σ. 100.

74. Σύμφωνα με τον πολιτικό πολιτισμό του Στάνχοπ, η υποστήριξη ή μη της ελευθεροτυπίας αποτελεί κριτήριο για την υποστήριξη των φιλελεύθερων θεσμών, και ο Μαυροκορδάτος «είναι εχθρός του τύπου, αν και δεν τολμά ανοιχτά να το δηλώσει». *Αυτόθι*, σ. 93. Σύμφωνα με τον συνταγματάρχη, λοιπόν, ο Μαυροκορδάτος θεωρείται ακατάλληλος για τη στελέχωση του ελεύθερου κράτους κατά τα πρότυπα της μπενθαμικής θεωρίας.

75. *Αυτόθι*, σ. 63.

Για τον Στάνχοπ, ο δυτικοκόφρων Φαναριώτης είναι χρήσιμος για την επιτυχή έκβαση της Επανάστασης και, ως εκ τούτου, θεωρεί ως «μεγάλο πλεονέκτημα για την Ελλάδα ότι το Μεσολόγγι βρίσκεται υπό την επιρροή του».⁷⁶ Άλλωστε, πριν ακόμα φθάσει στο Μεσολόγγι και μαθαίνοντας ότι ο Μαυροκορδάτος έχει καθαιρεθεί από το Νομοθετικό, γράφει στον Μπάουρινγκ ότι πρέπει να χρησιμοποιήσουν κάθε μέσο για να αναλάβει ξανά καθήκοντα.

Στις 7 Ιανουαρίου του 1824 ο Στάνχοπ, γράφοντας στον γραμματέα του Κομιτάτου, αναφέρεται μεταξύ άλλων στον Κοραή:

Ο Κοραής έστειλε στον Μαυροκορδάτο ένα γράμμα από το Παρίσι. Είναι ο μόνος Έλληνας που σκέφτεται με σωστό τρόπο. Έχει θυμώσει και έχει στεναχωρηθεί πολύ με την αίτηση του Μεταξά προς τον πάπα, με την οποία, όπως λέει, αφήνει την ελληνική υπόθεση στη διάθεση της Ιεράς Συμμαχίας. Συστήνει επίμονα τη διάχυση της γνώσης μέσω του τύπου και της εκπαίδευσης και γελοιοποιεί τον Ύψηλάντη που διατηρεί ακόμα τον οθωμανικό τίτλο του πρίγκιπα.⁷⁷

Ο Κοραής «σκέφτεται με σωστό τρόπο» διότι, χωρίς κατάλληλη διαπαιδαγώγηση, ο εξεγερμένος λαός δεν θα μπορέσει να υλοποιήσει τους μελλοντικούς στόχους της Επανάστασης, δεν θα μπορέσει να απελευθερωθεί από τους τυράννους του, ακόμα και αν αποτινάξει το ζυγό του Τούρκου θα αναζητήσει άλλους κυρίους για να αναλάβουν την κηδεμονία του.

76. *Αυτόθι*, σ. 42.

77. *Αυτόθι*, σ. 82. Οφείλουμε να επισημάνουμε στο σημείο αυτό τις διασταυρώσεις ή και τις συμπτώσεις των πολιτικών αντιλήψεων του Μπένθαμ και του Κοραή. Οι δύο φιλόσοφοι φαίνεται ότι βρίσκονταν σε έμμεση επικοινωνία από το 1821. Ο ίδιος ο Κοραής, μάλιστα, επρόκειτο να αναλάβει την επιμέλεια της μετάφρασης του *Constitutional Code* του Μπένθαμ στα ελληνικά. Βλ. Π. Μ. Κιτρομηλίδης, «Jeremy Bentham και Αδαμάντιος Κοραής», στο *Πρακτικά Συνεδρίου Κοραής και Χίος*, τ. Α, Αθήνα 1984, σ. 284-308.

«ΣΤΟΧΟΣ ΜΑΣ ΝΑ ΦΕΡΟΥΜΕ ΓΝΩΣΗ ΚΑΙ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ»

Στο σημείο αυτό, μπορούμε να παραβάλλουμε στον σκεπτικισμό του Κοραή⁷⁸ σχετικά με την επαναστατική διαδικασία και το «άωρον» αυτής, την αντίληψη του Στάνχοπ, σύμφωνα με την οποία η επανάσταση καθαυτή νομιμοποιείται ως το δίκαιο αίτημα του λαού να ανακουφιστεί από το βάρος της δουλείας στην τυραννική εξουσία του δεσποτισμού. Η επανάσταση συνιστά γεγονός, στο δυναμικό παρόν του οποίου πρέπει να παρέμβουμε με όπλα τον ορθολογισμό, τον προσεκτικό σχεδιασμό του μέλλοντος και την αγωγή, προκειμένου να προσεγγίσουμε την πραγματική δημοκρατική πολιτεία. Η ιδιότυπη ομάδα των Φαναριωτών, που αναλαμβάνει πολιτικές και διοικητικές αρμοδιότητες στο μωσαϊκό της επαναστατημένης κοινωνίας, δεν συμβάλει, κατά τον συνταγματάρχη, στο στόχο εγκαθίδρυσης σύγχρονων φιλελεύθερων θεσμών και αντιτίθεται στη διεύρυνση της κοινωνικής βάσης της εξουσίας. Οι Φαναριώτες, βεβαίως, επικαλούνται τη νομιμότητα. Για τον Στάνχοπ, όμως, νομιμότητα σημαίνει κράτος δικαίου, δημοκρατικά δομημένο σύστημα εξουσίας, θεσμοί ανεξάρτητοι από πρόσωπα. Στη σύλληψή του, οι θεσμοί της μοναρχίας, στους οποίους θεωρεί ότι εμμένουν οι Φαναριώτες, εγγράφονται στη μακρά ιστορική διάρκεια του παραδοσιακού κόσμου, ο οποίος πρέπει συντριβεί διότι αντιστρατεύεται τους θεσμούς της σύγχρο-

78. Η αντίληψη του Κοραή για την επανάσταση φέρει έντονη τη σφραγίδα του Διαφωτισμού. Σύμφωνα μ' αυτόν, η ανθρωπότητα μπορεί να οδηγηθεί στη νομιμότητα χωρίς να χυθούν ποταμοί αίματος. Οι ηθικοί μεταρρυθμιστές πολιτικοί έχουν καθήκον να διαπαιδαγωγήσουν και να διαπαιδαγωγηθούν και οι ίδιοι έτσι ώστε, αποφεύγοντας την επαναστατική ρήξη, να οδηγηθούμε σε κράτος δικαίου, μέσα από τη μεταρρύθμιση. Αυτή η οδός είναι γονιμότερη και ουσιαστικότερη, διότι η αλλαγή δεν είναι μόνο θεσμική αλλά και εσωτερική, πνευματική, ενώ οι επαναστάσεις αποτελούν εκδηλώσεις της φυσικής δύναμης του ανθρώπου, που δεν μπορούν να εγγυηθούν την εύρυθμη λειτουργία των θεσμών σε μια μεγαλύτερη διάρκεια. Μέσα σ' αυτή τη φιλοσοφική ατμόσφαιρα διαμορφώνεται ο Κοραής, σύμφωνα με τον οποίο θα έπρεπε να εξασφαλισθούν οι πολιτικές και κοινωνικές προϋποθέσεις, προκειμένου να οδηγηθεί το έθνος στην κατάκτηση ενός προωθημένου επιπέδου νομιμότητας. Βλ. σχετικά, Mendelssohn, Kant, Hamann, Wieland, Riem, Herder, Lessing, Erhard, Schiller, *Τι είναι Διαφωτισμός*, Αθήνα 1989. Α. Δασκαλάκης, *Ο Αδαμάντιος Κοραής και η ελευθερία των Ελλήνων*, Αθήνα 1965. Κ. Θ. Δημαράς, *Ο Κοραής και η εποχή του*, Αθήνα 1953.

νης κοινωνίας. Επιπλέον, οι υπάλληλοι του «βεζίρη», όπως θεωρεί τον Μαυροκορδάτο, αδυνατούν να συλλάβουν τους προσανατολισμούς του νεωτερικού κράτους.

Ο Στάνχοπ προβαίνει σε μια ταξινόμηση των κοινωνικών υποκειμένων με βάση ένα αξιολογικό σύστημα που τοποθετεί τους θεσμούς του κράτους πέρα και πάνω από τη δράση των ανθρώπων.

Επιθυμία μου είναι να προαγάγω τη δύναμη και την αγωγή των Ελλήνων. Για το σκοπό αυτό είναι απαραίτητο οι εκπρόσωποί τους να ανυψωθούν στο επίπεδο που τους αρμόζει. Αντί γι' αυτό, κουράστηκα να ακούω ονόματα προσώπων —του Κολοκοτρώνη, του Μαυροκορδάτου, του Βύρωνα, του Ύψηλάντη, του Μεταξά, του Στάνχοπ κλπ.⁷⁹

Η επικείμενη συγκρότηση ενός σύγχρονου κράτους οδηγεί στην αποδιάρθρωση του παραδοσιακού συστήματος οργάνωσης των κοινωνικών σχέσεων, που βασίζεται στην αρχή της εντοπιότητας και της συγγένειας και στην εμπέδωση ολοένα και πιο απρόσωπων εξουσιαστικών μορφωμάτων.⁸⁰ Λειτουργική προϋπόθεση για την εγκαθίδρυσή του, η διάσπαση του τοπικιστικού πνεύματος και η αντικατάστασή του από αφηρημένους και απρόσωπους κοινωνικούς μηχανισμούς που επιβάλλουν την υπαγωγή του μέρους στο όλο. «Χωρίς πολιτική ενότητα», γράφει ο Στάνχοπ, «η ανεξαρτησία και οι ελευθερίες σας θα χαθούν».⁸¹ Η πολυπλόκητη πολιτική

79. L. Stanhope, *Greece*, ό.π., σ. 175.

80. «Αναδεικνύοντας τον 'ισχυρό συλλογισμό' σε βασικό στοιχείο της σκέψης, της προφορικής και γραπτής έκφρασης του πεπαιδευμένου πολιτικού, ο Ν. Δραγούμης αποδέχεται ουσιαστικά ότι το θεμέλιο της αξιοπιστίας των λεχθέντων βρίσκεται στο εσωτερικό του ίδιου του λόγου. Ως αποτέλεσμα έρχεται η αυτονόμηση του λόγου από το υποκείμενό του, η αναζήτηση της θεμελίωσης των ισχυρισμών των κοινωνικών υποκειμένων στο ίδιο το περιεχόμενο του λόγου, και όχι στην κοινωνική θέση και εξουσία του ομιλούντος. Ο έλεγχος των προβαλλομένων επιχειρημάτων επιβάλλει τη μετατόπιση από το 'ποιος ομιλεί' στο 'τι λέει'». Ε. Ανδριάκαινα, *Το «νόημα του '21» στα Απομνημονεύματα του Φωτάκου*, Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Αθήνα 1999, σ. 150-151.

81. L. Stanhope, *Greece*, ό.π., σ. 155.

«ΣΤΟΧΟΣ ΜΑΣ ΝΑ ΦΕΡΟΥΜΕ ΓΝΩΣΗ ΚΑΙ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ»

ενότητα δεν μπορεί να επιτευχθεί από ανθρώπους «εθισμένους στις τουρκικές αρχές διακυβέρνησης» ή από υπαλλήλους του «βεζίρη». Ο Στάνχοπ έχει εμπιστοσύνη μόνο στο «ανεξάρτητο πνεύμα του λαού» και ελπίζει ότι «εκείνοι οι μορφωμένοι Έλληνες που βρίσκονται στις ξένες χώρες» θα έρθουν τελικά να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους στον αγώνα.⁸² Υπάρχει, γράφει σε άλλο σημείο, μεγάλο κεφάλαιο αρετής μεταξύ των Ελλήνων, δυστυχώς, όμως, αυτό το μονοπωλούν οι χωρικοί. Η ελληνική κοινωνία χρειάζεται πλέον ανθρώπους που θα προωθήσουν τις εκπαιδευτικές λειτουργίες, την ελευθεροτυπία, την πολιτική ενοποίηση και τη δικαιοσύνη.

«Έχω εμπιστοσύνη μόνο στο ανεξάρτητο πνεύμα του λαού»

Ένα κεντρικό ερώτημα γύρω από το οποίο οργανώνεται η κοινωνική και πολιτική δράση του Στάνχοπ είναι το «τι να κάνουμε για την Ελλάδα».⁸³

82. Οι πεπαιδευμένοι πολιτικοί, κατά τον Στάνχοπ, έχουν τα προσόντα και τις ικανότητες να απαντήσουν στις ανάγκες της σύγχρονης πολιτικής οργάνωσης της κοινωνίας, συνιστούν την ιδεολογική σκευή του νεωτερικού πολιτισμού. Γράφει επανειλημμένως στον γραμματέα του Κομιτάτου: «Αυτοί οι μορφωμένοι Έλληνες που διακηρύσσουν την πίστη τους και τον πατριωτισμό τους στις ξένες χώρες δεν θα έπρεπε να βρίσκονται εδώ τώρα; Αυτό πολύ με θλίβει. Αυτοί είναι οι άνθρωποι που θα έπρεπε να πολεμούν σ' αυτόν τον ένδοξο αγώνα, πασχίζοντας να εφαρμόσουν τα δημοκρατικά ιδεώδη. Σε ικετεύω, μέσα από εφημερίδες και μπροσούρες, προσπάθησε να πείσεις αυτούς τους ανθρώπους να σπεύσουν το συντομότερο στην Ελλάδα». *Αυτόθι*, σ. 104.

83. «Η ιδεολογία δεν εικονογραφεί μόνον το πώς 'είναι' ο κόσμος, αλλά και το πώς 'πρέπει να είναι'. [...] Μιλώντας για το πώς 'πρέπει να είναι' ο κόσμος, η ιδεολογία αναφέρεται αναπόφευκτα και στο τι 'πρέπει να κάνουμε'. [...] Υπό αυτή την έννοια, η ιδεολογία, επειδή ακριβώς εκφέρει κρίσεις και προτείνει δέοντα, επεμβαίνει στο κοινωνικό γίγνεσθαι, είναι δηλαδή εξ ορισμού πολιτική, εφόσον παρακινεί σε πράξη, ενθαρρύνει ή αποτρέπει συμπεριφορές. [...] Προσφέροντας περιγραφές για την υπάρχουσα τάξη πραγμάτων και εικόνες για την επιθυμητή τάξη πραγμάτων, η ιδεολογία παρέχει ορισμούς των 'θέσεων' (των ρόλων, των δικαιωμάτων, των ευθυνών, των υποχρεώσεων, των πεπρωμένων) των κοινωνικών υποκειμένων στα οποία απευθύνεται. Η Ιδεολογία συνέχει έτσι τα κοινωνικά υποκείμενα τοποθετώντας τα στον κόσμο, ως έχει και όπως οφείλει να έχει». Π. Ε. Λέκκας, *Η εθνικιστική ιδεολογία. Πέντε υποθέσεις εργασίας στην ιστορική κοινωνιολογία*, Αθήνα 1996, σ. 174.

Από την απάντηση στο ερώτημα αυτό φαίνεται να εξαρτάται η τύχη των διαφορετικών κοινωνικών δυνάμεων που ενέχονται στην επαναστατική διαδικασία. Το ιδεολογικό σύμπαν της νέας εποχής συνεπάγεται την αντιμετώπιση της παραδοσιακής κοινωνικής οργάνωσης ως ιστορικού γεγονότος που αφορά παρελθούσες συνθήκες, προγενέστερο στάδιο της ιστορικής εξέλιξης.⁸⁴ Αυτή η αντίληψη του Στάνχοπ για την επανάσταση, ως διαδικασία που συνιστά τομή στη σταθερότητα του παραδοσιακού κόσμου, υπαγορεύει και τον προσδιορισμό της συνεισφοράς των διαφόρων κοινωνικών δυνάμεων στη νέα συνθήκη, αυτή του καθεστώτος της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας.

Στις 21 Φεβρουαρίου 1824 ο Στάνχοπ φεύγει από το Μεσολόγγι μαζί με τον Χάμφρεϊς, προκειμένου, όπως ενημερώνει, το Κομιτάτο να εγκαθιδρύσει ένα δίκτυο επικοινωνίας μεταξύ των φατριών έτσι ώστε, όταν το δάνειο φτάσει, να είναι σε θέση οι Έλληνες να τερματίσουν τον εσωτερικό μεταξύ τους πόλεμο. Ο Στάνχοπ διακρίνει τρεις ισχυρές φατρίες μεταξύ των μελών της Διοίκησης:

[...] τη φατρία του Κολοκοτρώνη, οι υπόλοιποι είναι πρόκριτοι, που είναι μάλλον εθισμένοι στις τουρκικές αρχές διακυβέρνησης, και τέλος τη φατρία των δημοκρατικών, που θεωρούν ως πρότυπο την Αμερική, την Αγγλία και την Ελβετία.⁸⁵

84. «[...] ‘η πολιτική ένωση’ και η ‘στερέωση των νόμων’, δηλαδή η εγκαθίδρυση της κεντρικής εξουσίας, η ενίσχυση του ρόλου και η ενίσχυση των αρμοδιοτήτων της, όπως επίσης και η θεμελίωση της νέας πολιτικής-θεσμικής τάξης συνιστούν διαδικασίες οι οποίες, τελικά, διενεργούνται και επιβάλλονται σε βάρος των τοπικών κέντρων εξουσίας και των παραδοσιακών μορφών πολιτικής κυριαρχίας [...]. Οι πολιτικοί σχεδιασμοί και οι πρακτικές των νέων φορέων της εξουσίας στοχεύουν στη διαρκή ρήξη με το παρελθόν και με ό,τι αυτό αντιπροσωπεύει, επαναπροσδιορίζοντας το παρόν ως διακύβευμα, δηλαδή με όρους αλλαγής/ασυνέχειας —εν όψει ενός μέλλοντος διαφορετικού σε σχέση με την κοινωνική και πολιτική κατάσταση που οδήγησε στην Επανάσταση. Ν.Β. Ροτζώκος, *Επανάσταση και εμφύλιος στο Εικοσιένα*, Αθήνα 1997, σ. 133.

85. L. Stanhope, *Greece*, ό.π., σ. 174.

«ΣΤΟΧΟΣ ΜΑΣ ΝΑ ΦΕΡΟΥΜΕ ΓΝΩΣΗ ΚΑΙ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ»

Οι τελευταίοι, στην αλληλογραφία του Στάνχοπ με το Κομιτάτο, εμφανίζονται να κερδίζουν έδαφος τόσο μέσα στην ίδια την κυβέρνηση όσο και στο πνεύμα του λαού. Στην πραγματικότητα, ο αναγκαίος σταδιακός παραγκωνισμός των προκρίτων επαφίεται στην «πανουργία της ιστορίας». Οι αντιλήψεις των προκρίτων, ούτως ή άλλως, συντάσσονται με τους κοινούς τύπους ενός πολιτισμού, στον οποίο η δέουσα συμπεριφορά υπαγορεύει την υποταγή, τη σύμπραξη με τις αρχές της Θείας Πρόνοιας, τελικά την αφομοίωση στις οθωμανικές συνήθειες και αρχές διακυβέρνησης.⁸⁶

Στην ογκώδη επιστολογραφία του, εκτός από τα δύο ανωτέρω αποσπάσματα, ο συνταγματάρχης δεν αναφέρεται διόλου στους προκρίτους, στην κοινωνική καταγωγή, στο κύρος και την ισχύ που συνέλκει η κοινωνική τους θέση, έτσι που η ελληνική κοινωνία εμφανίζεται σαν να έχει ήδη πραγματοποιήσει μια μετατόπιση στη νεωτερικότητα. Η νέα εποχή κομίζει και μια νέα ιδεολογία, η οποία απορροφά τα στοιχεία του παραδοσιακού λογισμού, δίνοντάς τους μια ολότελα νέα μορφή.⁸⁷ Αυτή η «απουσία» από το έργο του Στάνχοπ οδηγεί σε μια άλλη υπόθεση. Αποκλείοντας ή αποσιωπώντας την ύπαρξη της κοινωνικής ομάδας των προκρίτων, υποδεικνύει έμμεσα ποια, κατά την άποψή του, είναι τα δυναμικά στοιχεία της κοινωνικής πραγματικότητας των επαναστατών.

Ο Στάνχοπ φτάνει τον Μάρτιο του 1824 στην Αθήνα, όπου γνωρίζει τον Οδυσσέα Ανδρούτσο και ομολογεί ότι εκεί ανακαλύπτει μια καινούρια και πιο όμορφη Ελλάδα. Ήδη, από το Μεσολόγγι, έχει φροντίσει να ενημερωθεί για τον Έλληνα οπλαρχηγό: «Ο Οδυσσέας», γράφει, «αναφέρεται σ' ένα συμβούλιο στα Σάλωνα, στην Ανατολική Ελλάδα. Λέγεται ότι αυτός ο ισχυρός οπλαρχηγός έχει εναγκαλιστεί τις δημοκρατικές αρχές».⁸⁸

86. *Αυτόθι*, σ. 237.

87. «Το νέο αιτούμενο της καθολικής τάξης αντιβαίνει στην ίδια τη φύση της κοινωνίας, την οποία οι παραδοσιακοί μηχανισμοί υπηρετούν. Έτσι, όμως, ούτε τα επιμέρους τμήματα του συστήματος μπορούν να συνεχίσουν ως είχαν: απορροφούν και μεταβιβάζουν τους κλυδωνισμούς, ενώ η εσωτερική τους ιδιοσυστασία μεταβάλλεται αμετάκλητα». Ν. Θεοτοκάς, «Παράδοση και νεωτερικότητα: σχόλια για το Εικοσιένα», *Τα Ιστορικά*, τχ. 17, Αθήνα 1992, σ. 370.

88. L. Stanhope, *Greece*, ό.π., σ. 96.

Ο Ανδρούτσος, που έχει ήδη κερδίσει την εμπιστοσύνη του Τρελώνη, δεν θα αργήσει να εντυπωσιάσει και τον Άγγλο απεσταλμένο του Κομιτάτου. Αφού παρακολουθεί με προσοχή μια λεπτομερή έκθεση της μπενθαμικής θεωρίας από τον Στάνχοπ, οργανώνει προς τιμήν του μια εκδήλωση για την εκλογή τριών αντιπροσώπων κατά τα πρότυπα της Αθηναϊκής Δημοκρατίας. Γράφει στον Ανδρούτσο:

Γνωρίζω ότι δεν έχεις προσεταιριστεί καμιά φατρία, ούτε εκείνη που επιδιώκει την έλευση ενός ξένου μονάρχη, ούτε του Μαυροκορδάτου ή του Πετρόμπεη, ούτε του Κολοκοτρώνη. Εκείνο που επιθυμείς είναι η προαγωγή των νόμων, του συντάγματος, η ασφάλεια του ατόμου και της περιουσίας του και οι ελευθερίες των Ελλήνων. [...] Συνέχισε μ' αυτό τον συνετό τρόπο και θα χαιρετιστείς από τους πολίτες ως σωτήρας της χώρας σου. Η καλή διακυβέρνηση είναι ο μόνος ασφαλής δρόμος και οδηγεί στη δόξα και στη δύναμη. Η κακή διακυβέρνηση οδηγεί επίσης στη δύναμη —ακολουθούμενη όμως από συγκρούσεις, φτώχεια, ανταρσία και αίμα, ακολουθούμενη από τα αναθέματα της ανθρωπότητας.⁸⁹

Μετά από αυτή τη γνωριμία ο Στάνχοπ γράφει στον Βύρωνα:

Έχω συνδεθεί στενά με τον Οδυσσέα [...] είναι ικανός και δραστήριος άνδρας, είναι άξιος στην άσκηση εξουσίας και είναι ο μόνος άνθρωπος στην Ελλάδα που μπορεί να διατηρήσει την τάξη. Επιπλέον, τοποθετεί τις ελπίδες και όλη την εμπιστοσύνη του στον λαό. [...] Του αρέσουν οι ευγενικοί ξένοι [...] και η εφαρμογή του νόμου. Έχει ιδρύσει δύο σχολεία εδώ και μου έχει επιτρέψει να θέσω σε λειτουργία την τυπογραφία. Ο Οδυσσέας αγωνίζεται να συμφιλιώσει τη Δυτική και την Ανατολική Ελλάδα και για το λόγο αυτό επιθυμεί τη διεξαγωγή ενός συμβουλίου στα Σάλωνα. [...] Σε ικετεύω, αν αγαπάς την Ελλάδα και τον ιερό της αγώνα, έλα στα Σάλωνα με τον Μαυροκορδάτο.⁹⁰

89. *Αυτόθι*, σ. 139-140.

90. *Αυτόθι*, σ. 125-126.

Σε αντίθεση με αρκετούς Ευρωπαίους φιλέλληνες, ο Στάνχοπ αντιλαμβάνεται τη συμπεριφορά των οπλαρχηγών πέρα από τα στενά όρια αποτίμησης της συμβολής τους στην εδραίωση της επισφαλούς κυριαρχίας της ελληνικής Διοίκησης. Οι καπετάνιοι, για τον Στάνχοπ, βρίσκονται στο στάδιο της «άγριας ελευθερίας»,⁹¹ ορισμένοι ζουν σαν «λύκοι, έγιναν ελεύθεροι και εκτός νόμου».⁹² Αυτή η «φυσική κατάσταση», στην οποία βρίσκονται, δεν συνεπάγεται την έλλειψη ηθικών αξιών αλλά την έλλειψη κανονιστικών αρχών. Το ζητούμενο είναι να περάσουν από την «άγρια ελευθερία» στην «ελευθερία του πολίτη». Κατά τούτο, το γεγονός της επανάστασης καθίσταται κεφαλαιώδους σημασίας. Ορίζει το σημείο τομής, από το οποίο η κοινωνία μεταβαίνει σ' ένα νέο επίπεδο όπου αποκτά πολιτική οντότητα και υιοθετεί τις πολιτισμικές αξίες της νεωτερικότητας. Το δύσκολο πέρασμα, κατά το οποίο ο «φυσικός» άνθρωπος γίνεται πολίτης, ισοδυναμεί με τη μετάβαση από τη βαρβαρότητα στον πολιτισμό.

Στο πρόσωπο του Ανδρούτσου ο Στάνχοπ βλέπει το πρότυπο του ηγέτη που είναι ικανός να επιβάλει την τάξη και το νόμο, που δεν ανήκει σε καμιά φατρία και θέλει τον λαό επικεφαλής της εξουσίας. Υπολογίζει στη συμβολή του για την εξισορρόπηση των αντιτιθέμενων συμφερόντων μεταξύ της ανατολικής και της δυτικής Ελλάδας και στην υποστήριξή του στην παιδευτική προετοιμασία, ώστε να πειστούν οι Έλληνες ότι πρέπει μόνοι τους να διαχειριστούν τις τύχες τους και ότι μόνο με σύνταγμα και δημοκρατικούς θεσμούς θα επιτευχθεί ο στόχος του κοινωνικού εκσυγχρονισμού.

Στις περιγραφές των απεσταλμένων του Κομιτάτου για τον Οδυσσέα συναντούμε κάτι περισσότερο από τη γνωστή στα ενθυμήματα των φιλελλήνων ηθογραφία περί ηρωισμού και πίστης στην πατρίδα. Πέρα από την εξύμνηση της ανδρείας, της γενναιότητας και του θάρρους του,⁹³ α-

91. *Αυτόθι*, σ. 235.

92. *Αυτόθι*, σ. 240.

93. «Τον ξεχώριζες [ενν. τον Ανδρούτσο] αμέσως και από τον καλύτερο στρατιώτη λόγω της εντυπωσιακής του παρουσίας, εσωτερικής και εξωτερικής. Ήταν εξαίρετος ιππέας και είχε όλα τα χαρακτηριστικά του τζέντλεμαν. [...] Στη συζήτηση, η έκφρασή του στην ιταλική γλώσσα, της οποίας γνώριζε μόνο λίγες λέξεις, ήταν ενδεικτική του ισχυρού του πνεύματος, και η μητρική του γλώσσα από το στόμα του ακουγόταν ιπποτι-

να γνωρίζουν στον Ανδρούτσο την προσωπικότητα εκείνη που μπορεί, σε αντιδιαστολή προς το μονοσήμαντα προσανατολισμένο ρεύμα του εθνικού αυτοπροσδιορισμού των Ελλήνων, να υποδεχθεί τις μπενθαιμικές ιδέες για το περιεχόμενο και τη δημοκρατική προοπτική της επανάστασης.

Στο πρώτο γράμμα του από το Κορύκιο Άνδρο, ο Τρελώνη γράφει στον Φίνλεϋ: «[...] Δεν είναι [ενν. ο Ανδρούτσος] πραγματικά εκπληκτικός άνθρωπος; Ένας Μπολιβάρ; Ας τον κάνουμε έναν νέο Ουάσιγκτον [...]».⁹⁴ Σύμφωνα με τον Τρελώνη, ο Έλληνας οπλαρχηγός ήταν «[...] η προσωποποίηση κάθε τελειότητας, σωματικής και πνευματικής».⁹⁵ Ο Στάνχοπ, με τη σειρά του, βλέπει στον Ανδρούτσο έναν τύπο ηγέτη που διακρίνεται για τον δυνατό συλλογισμό και την επιχειρηματολογία, για την ορθολογική διαχείριση του περιβάλλοντός του και τις μακροπρόθεσμες στοχεύσεις.⁹⁶ Στο πρόσωπο του Ανδρούτσου φαίνεται ότι διαβλέπει τον ισχυρό αρχηγό που, με σύνεση και εργατικότητα, έχει κερδίσει μια εύφορη και πλούσια γη, διατηρεί μεγάλο αριθμό ανδρών και μπορεί να κατανοήσει τους όρους της σύγχρονης δημοκρατικής πολιτείας. Τη στιγμή που οι άλλοι αντιμάχονται για μια εξουσία που δεν έχει λάβει ακόμα κρατική μορφή, εκείνος δεν έχει προσεταιριστεί καμιά φατρία και, μάλιστα, καλεί τον Κοραή να χρησιμοποιήσει την επιρροή του ώστε να πείσει και άλλους λογίους να ηγηθούν της πνευματικής προσπάθειας.

κή. Είχε πράγματι την οξύνοια του άριστου πολεμιστή [...]» .W. H. Humphreys, *First journal on the Greek War of Independence*, Στοκχόλμη 1867, σ. 249.

94. F. Sanborn, «Odysseus and Trelawny, A sequel to Byron's Grecian career», *Scribner's Magazine*, Λονδίνο, Απρίλιος 1897, σ. 507. Ο Στάνχοπ επίσης γράφει στο Κομιτάτο: «Συστήνω επίμονα στον Οδυσσέα να παίξει το ρόλο ενός Ουάσιγκτον ή ενός Μπολιβάρ». L. Stanhope, *Greece*, ό.π., σ. 183.

95. Ed. J. Trelawny, *Memoires d' un cadet de famille*, μτφρ. Floran, Παρίσι 1834, τ. III, σ. 507.

96. «Ο 'ισχυρός συλλογισμός' του πεπαιδευμένου πολιτικού συναρτάται επίσης με την ιδιαίτερη αντιληπτική του ικανότητα, η οποία συνίσταται στο να συλλαμβάνει 'τα ποικιλόμορφα ζητήματα' της πολιτείας προς την επίλυση των οποίων εργάζεται. Η σαφήνεια και τα επιχειρήματα που χαρακτηρίζουν το λόγο του 'πολιτικού άνδρα' πιστοποιούν την αξιοσύνη του, αφού χάρη σε αυτά είναι ικανός να εκφράζει με σαφήνεια τις προτάσεις, να οργανώνει τα πολιτικά του σχέδια και να πείθει για την ορθότητα των αντιλήψεών του». E. Ανδριάκαινα, *Το «νόημα» του '21*, ό.π., σ. 145. Βλ. επίσης σ. 115-164.

«ΣΤΟΧΟΣ ΜΑΣ ΝΑ ΦΕΡΟΥΜΕ ΓΝΩΣΗ ΚΑΙ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ»

Στον Ανδρούτσο ο Στάνχοπ εντοπίζει ίσως τη συνειδητοποίηση της ασυνέχειας μεταξύ του ενεργούμενου πολέμου εναντίον της δεσποτείας του σουλτάνου και του καιρού της ειρήνης και της ελευθερίας που επέρχεται. Στη δράση του βλέπει τον ισχυρό οπλαρχηγό που, εν καιρώ πολέμου, προετοιμάζει τα έργα της οικοδόμησης του υπερεθνικού μπενθαιμικού ιδεώδους.⁹⁷ Αντί να εμπλέκεται σε πολιτικές αντιπαραθέσεις και συγκρούσεις, γνωρίζει ότι ο μόνος τρόπος να διατηρήσει την επιρροή του είναι να παραμείνει ισχυρός και ανεξάρτητος. «Αυτός είναι ο άνθρωπος που χρειάζεται η Ελλάδα»,⁹⁸ αποφαινεται ο Στάνχοπ.

Εν όψει της επικείμενης συνέλευσης στα Σάλωνα,⁹⁹ ο Άγγλος απεσταλμένος επιχειρεί να επιβάλει, προσβλέποντας στη συμβολή του Ανδρούτσου, την αποδοχή της προοπτικής για τη συγκρότηση ενιαίας κεντρικής εξουσίας, τον παραμερισμό του τοπικιστικού πνεύματος και την απόρριψη των ξένων («προστατών»). Πράγματι, στις 16 Απριλίου, ο Στάνχοπ, συνοδευόμενος από τον Χάμφρεϋς, έφτασε στα Σάλωνα και

97. Κατά τη διάρκεια της Επανάστασης, ο σχεδιασμός του τέλους και η μορφή της πολιτικής οντότητας (του εθνικού κράτους ή άλλης) που θα προκύψει από αυτή συνιστούν το κεντρικό διακύβευμα. Σ' αυτή τη συνθήκη, οι διαπραγματεύσεις και η συνεργασία του Ανδρούτσου με το αντίπαλο στρατόπεδο αντανακλούν αναδιπλώσεις μπροστά στην υπονόμηση της στρατιωτικής και πολιτικής του ηγεμονίας. Ταυτόχρονα, όμως, φαίνεται ότι μ' αυτό τον τρόπο προκρίνει και επιστρατεύει πρακτικές και τρόπους του πολιτεύεσθαι που δεν ανάγονται μόνο στην άμεση πολιτική του εμπειρία —στο σχήμα κατάκτηση/εξέγερση— αλλά στην ίδια τη δυναμική της Επανάστασης και στην ανάγκη ανάπτυξης νέων κοινωνικών και πολιτικών στρατηγικών, που να συνάδουν με την κίνηση διεύρυνσης του δυτικού κόσμου. «[...] ο Ανδρούτσος συμμετέχει στην επανάσταση φέροντας έναν πολιτικό πολιτισμό, η συνάρθρωση του οποίου παραπέμπει τόσο στις μέγιστες συντεταγμένες της κατάκτησης όσο και στη συνάντηση του ελληνισμού με τον διευρυνόμενο δυτικό κόσμο. [...] Κάθε φορά λοιπόν που ο Ανδρούτσος ενέχεται στις διαδικασίες συγκρότησης των νέων κέντρων εξουσίας [...] και έρχεται σε επαφή με τις νέες πολιτικές ιεραρχίες, το ζήτημα που τίθεται είναι η προσαρμοστικότητα της κοινωνικοπολιτικής στρατηγικής και των πρακτικών του στη δυναμική αποδιάθρωσης του παραδοσιακού κόσμου [...]». Νίκος Γ. Κοταρίδης, *Παραδοσιακή Επανάσταση και Εικοσιένα*, Αθήνα 1993, σ. 143-144.

98. L. Stanhope, *Greece*, ό.π., σ. 134.

99. Για τη συνέλευση στα Σάλωνα βλ. Δ. Α. Κόκκινος, *Η Ελληνική*, ό.π., τ. 7, σ. 137-159.

λίγες μέρες αργότερα τους συνάντησαν εκεί ο Τρελώνη, ο Ανδρούτσος, ο Νέγρης και ο Φίνλεϋ. Καθ' όλο αυτό το διάστημα, ο Στάνχοπ προσπαθούσε να πείσει τον Μαυροκορδάτο και τον λόρδο Βύρωνα να παραστούν στη συνέλευση. Γράφει στις 17 Απριλίου του 1824:

Είσαι [ενν. ο Βύρων] κάτι σαν άγιος, που όλες οι φατρίες προσπαθούν να προσεγγίσουν και να πάρουν με το μέρος τους. [...] Για άλλη μια φορά σε ικετεύω, άφησε το Μεσολόγγι και μην θυσιάσεις την υγεία σου, ίσως και τη ζωή σου, σ' αυτό τον βαλτώδη τόπο.¹⁰⁰

Τελικά τα λόγια του στάθηκαν προφητικά: ο Τρελώνη, που είχε σταλεί στο Μεσολόγγι, έφερε και την αναγγελία του θανάτου του λόρδου Βύρωνα.

Το συμβούλιο στα Σάλωνα ξεκίνησε τελικά στις 21 Απριλίου και ολοκληρώθηκε στις 7 Μαΐου. Ο Στάνχοπ δήλωνε πραγματικά ευχαριστημένος τόσο με τις πολιτικές του επιλογές όσο και για την εξέλιξη των γεγονότων.

Μετά τη λήξη της, ο Στάνχοπ έμαθε για την άφιξη του Μπλάκιερ στα Επτάνησα. Έσπευσε λοιπόν στη Ζάκυνθο να τον συναντήσει. Εκεί τον περίμενε μια έκπληξη. Ο Άγγλος διοικητής Στόβεν του παρέδωσε μια επιστολή από τον Βασιλικό Στρατό, με την οποία τον ενημέρωναν ότι η άδειά του είχε ανακληθεί και, επομένως, έπρεπε να αναχωρήσει χωρίς καμιά καθυστέρηση για την Αγγλία. Η απόφαση ελήφθη από τον ίδιο τον Κάνινγκ, διότι ο συνταγματάρχης «ήταν περισσότερο από το επιτρεπόμενο δημοκράτης».¹⁰¹

100. L. Stanhope, *Greece*, ό.π., σ. 209.

101. L. Stanhope, *The Earl of Harrington in the Main Law; on the Law of Libel, as opposed to the Declaration of Truth and the Defence of Character; and Other Subjects*, Λονδίνο 1858, σ. 25. Ο D. Dakin σημειώνει ότι ο Στάνχοπ κλήθηκε να επιστρέψει γιατί αποτελούσε απειλή για τον Μαυροκορδάτο, ο οποίος συνιστούσε για την αγγλική κυβέρνηση δικλίδα ασφαλείας για την αποτροπή της ρωσικής επέμβασης μέσω του Καποδίστρια. D. Dakin, *British*, ό.π., σ. 74.